

Apie lemtį

Apie įstatymus
Apie valstybę
Apie gėrio ir blogio ribas
Tuskulo pašnekesiai
Apie pareigas
Apie dievų prigimtį
Apie pranašavimą
Apie lemtį
Apie bičiulystę
Apie senatvę

Ciceronas

----- 12

De fato

Apie lemtj

Cicero

Ciceronas

Iš lotynų kalbos vertė,
įvadą ir komentarą
parašė Živilė Pabijutaitė

*Ciceronis Opera
philosophica*

Versta iš *M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia: De divinatione, De fato, Timaeus*. Ed. W. Ax., 1965. Stuttgart: B. G. Teubner Verlagsgesellschaft

© Živilė Pabijutaitė vertimas iš lotynų k.,
įvadas ir komentaras, 2019
© Jonas ir Jokūbas, 2019

Projektą finansuoja Lietuvos kultūros taryba

Leidinio bibliografinė informacija
pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno
Mažvydo bibliotekos Nacionalinės
bibliografijos duomenų banke (NBDB)

Šį leidinį draudžiama atgaminti bet kokia
forma ar būdu, viešai skelbti, taip pat
padaryti viešai prieinamą kompiuterių
tinklais (internete), išleisti ir versti,
platinti jo originalą ar kopijas: parduoti,
nuomoti, teikti panaudai ar kitaip
perduoti nuosavybėn

Draudžiama šį kūrinį, esantį bibliotekose,
mokymo įstaigose, muziejuose arba
archyvuose, mokslinių tyrimų ar asmeninių
studijų tikslais atgaminti, viešai skelbti
ar padaryti visiems prieinamą kompiuterių
tinklais tam skirtuose terminaluose tų
įstaigų patalpose

ISBN 978-609-8236-07-1
ISSN 2669-0888

Turinys

Išmokęs filosofiją kalbėti lotyniškai	9
Apie lemtį	25
Komentaras	61
Vardų ir dalykų rodyklė	79

Išmokęs filosofiją kalbėti lotyniškai

Itaque mihi videris Latine docere philosophiam et ei quasi civitatem dare; quae quidem adhuc peregrinari Romae videbatur.

(„Man regis, mokai filosofiją kalbėti lotyniškai ir ją tarsi verti mūsų piliete; juk iki šiol atrodė, kad ji Romoje – svetimšalė“)
Fin. III. 40

Visais laikais Cicerono (106–43) vardas pirmiausia buvo siejamas su iškilaus oratoriaus ar politinio veikėjo figūra, prisimenant jį tik kaip retorikos meno žinovą, vien žodžio galia priversdavusį pasitraukti savo politinius oponentus. Faktas, jog reikšmingą gausaus Cicerono kūrybinio palikimo dalį sudaro filosofiniai veikalai¹, dažniausiai būdavo arba nutylimas, arba jam nesuteikta didesnė reikšmė: garsaus XIX a. klasiko, Nobelio premijos laureato Theodoro Mommseno (1817–1903) vertinimu, esą „Ciceronas buvo žurnalistas pačia blogiausia šio žodžio prasme, besišvaistantis žodžiais ir pasižymėjęs neįtikėtinai skurdžiu mąstymu“², niekas rimčiau nedvejojo iki praėjusio amžiaus devintojo dešimtmečio. Paradoksalu, tačiau tokią nuostatą tik dar labiau sutvirtino XIX a. pabaigos vokiečių mokslininkai, žinomi kaip *Quellenforscher* („šaltinių tyrėjai“) ir laikę save pagrindiniais Mommseno oponentais – ragindami atidžiau atsigręžti į Cicerono filosofinius veikalus, jie juos tevertino tik kaip kruopščius graikų filosofų veikalų nuorašus ar enciklopedinio pobūdžio tekstus, leidžiančius susidaryti išsamesnį antikinės filosofijos vaizdą. Tik per pastaruosius kelis dešimtmečius Cicerono kaip filosofo reputacija vėl pakilo į tas aukštumas, kuriose ji buvo Viduramžiais ir ypač Renesanso laikotarpiu, ir filosofiniai jo veikalai imti vertinti ne kaip –

1 Cicerono kūrybinį palikimą, iš dalies ar visiškai pasiekusį mūsų dienas, sudaro 52 užrašytos viešos kalbos, 37 laiškų, rašytų to meto įtakingoms asmenybėms ir artimiesiems, knygos, 6 retorikos traktatai ir 14 filosofinių veikalų.

2 Mommsen Th. 1894, *The History of Rome*. Translated by W. P. Dickson. London: Richard Bentley & Son, p. 505.

geriausiu atveju – graikiškosios filosofijos perdirbiniai, o kaip savarankiškos, nepriklausomas pažiūras turinčios asmenybės kūriniai.³

Ilgą laiką klestėjęs neigiamas požiūris į Ciceroną kaip filosofą neturėtų pernelyg stebinti – jį lėmė ne tik tuo metu klasikinių tyrimų lauke milžiniškas Mommseno autoritetas, bet ir kiti veiksniai. Net ir nespecialistams tikriausiai gerai žinomas skeptiškas romėnų požiūris į filosofiją (kaip, beje, ir daugelį kitų kultūrinių graikų išradimų): iš prigimties būdami veikiau politikai ir karvedžiai nei mąstytojai, šie į abstraktų teorinį mąstymą Romon atnešusius graikus, pašaipiai jų vadintus *Græculi* („graikeliais“), žvelgė su dideliu nepasitikėjimu. Ciceronas – vienas iš nedaugelio pavyzdžių, kai romėnas-praktikas taip uoliai užiėmė filosofiją (tiesa, neslėpdamas, kad šiai veiklai laiko skiria tik tada, kai aplinkybės jį atitraukia nuo dalyvavimo politinėje veikloje) ir nuoširdžiai tikėjo filosofinių idealų bei filosofijos studijų svarba žmogaus gyvenime. Cicerono pažintis su filosofija prasidėjo dar paauglystės metais, ir aprėpė kone visas tuo metu egzistavusias populiariausias filosofines mokyklas – yra žinoma, kad jaunas Ciceronas klausėsi epikūrininko Faidro (138–70), stoiko Diodoto (*fl.* I a. pr. Kr.) ir skeptiko Filono (c. 154–84) paskaitų; taigi, vos išengęs į trečią dešimtį jis jau turėjo solidų filosofinį išsilavinimą.

Vertindami Cicerono indėlį į antikinės filosofijos istorijos raidą, neturėtume leisti apgaunami neretai jo veikaluose sutinkamų pastebėjimų apie tariamai kuklų jo kaip autoriaus vaidmenį – viename iš laiškų bičiuliui Atikui (110–32) jis tvirtina, kad jo veikalai tesantys „tik nuorašai, atsirandantys beveik be pastangų; prisidedu tik žodžiais, kurių nestokoju“.⁴ Įsigilinus į to meto lotyniškosios filosofijos padėtį, tampa aišku, kad net ir „nuorašams“ atlikti reikėjo nepaprastai daug jėgų ir sumanumo – filosofija iki Cicerono buvo suprantama kaip išimtinai graikiškas užsiėmimas (jos beveik visada mokė graikai, remdamiesi graikiškais vadovėliais), o bandymai filosofuoti lotyniškai buvo pernelyg reti, kad nusistovėtų sisteminga

3 Viena garsiausių tokį požiūrį atspindinčių studijų – 2002 m. išleistas straipsnių rinkinys *Cicero the Philosopher* (Powell J. G. F. (ed.), Oxford: Oxford University Press).

4 Att. XII 52.3

lotyniška filosofinė terminija.⁵ Filosofijos dėstymas lotynų kalba toli gražu nebuvo savaime suprantama veikla: Cicerono gyvenamuoju laikotarpiu neretai buvo laikomasi nuomonės, kad „filosofija yra kuo aiškiausiai išdėstyta graikiškuose veikaluose“, o susidomėjusieji šia disciplina „greičiau jau skaitys graikiškus veikalus nei mūsiškius“.⁶ Taigi, Cicerono pasiryžimas ne tik supažindinti romėnus su pagrindinėmis graikų filosofinėmis mokyklomis, bet ir daryti tai lotynų kalba buvo itin ambicingas užmojis. Pagrindinis sunkumas, su kuriuo jis susidūrė, neabejotinai buvo lotyniškų atitikmenų jau prigijusiems graikiškiems filosofiniams terminams paieška, ir šioje srityje Cicerono indėlis pripažįstamas net ir didžiausių skeptikų. Pavyzdžiui, stoiškasis *ἐποχή* („susilaikymas nuo sprendimo“) čia tampa lotyniškuoju *assensionis retentio*, *καταλήψις* („suvokimas“) – *comprehensio*, platoniskasis *ποιότης* („pasirijėjimas kokia nors kokybe“, „savybės turėjimas“) – *qualitas*, o gerai žinomas graikiškas *ἄτομος* – *individuum*. Dauguma šių terminų, tarp kurių paminėtini ir *notio*, *infinutio* bei *appetitio*, sėkmingai prigijo ir perėjo į šiuolaikinės Europos kalbas; tiesa, verta atkreipti dėmesį ir į ne tokius sėkmingus Cicerono naujadarus, sutinkamus ir šioje knygoje pateikiamame veikale – štai terminas *confatalis*, kuriuo Ciceronas mėgino perteikti graikišką terminą *συγκαθέρμαρμένον*, reiškiantį įvykių nulemtumą drauge⁷, kitų autorių veikaluose daugiau taip ir nebepasikartojo.

Šio teksto pradžioje minėtus priekaištus, esą Cicerono filosofijoje vertės yra tiek pat, kiek ir originalumo (taigi, turėtume suprasti, kad jos praktiškai nesama), bent iš dalies galima atremti paminint filosofines jo pažiūras. Nors bendro sutarimo dėl Cicerono filosofinių įsitikinimų nuoseklumo ir pobūdžio nesama, neabejotina, kad jis buvo akademinio skepticizmo rėmėjas. Šios mąstymo srovės, siejamos su vėlyvąja Platono Akademija (c. 268–1 a. pr. Kr.), šalininkus sieja ne pozityvios filosofinės doktrinos, bet greičiau jau įsitikinimas visų egzistuojančių doktrinų klaidingumu ir skeptiškas požiūris į galiybę pasiekti apibrėžtą žinojimą. Įkvėpti Akademijos įkūrėjo

5 Greta Cicerono verta paminėti jo amžininką Lukrecijų (99–55) ir jo lotynišką filosofinę poemą „Apie daiktų prigimtį“ (*De rerum natura*); plačiau žr. paaišk. 40.

6 Acad. I.4

7 Fat. 30.

Platono dialoguose vaizduojamo Sokrato, skeptikai pasitelkdamo vadinamąjį paneigimo (gr. ἔλεγχος, lot. *refutatio*) metodą priešininkų pažiūroms paneigti – laikinai priimdami oponento ginamą tezę, jie parodydavo, jog ji verčia priimti tarpusavyje nesuderinamus teiginius ir todėl yra atmestina. Turint tai galvoje, autorinio, ryškaus požiūrio nebuvimas ir susitelkimas į jau egzistuojančių pozicijų aptarimą Cicerono veikaluose pasirodo ne kaip originalumo ar drąsos trūkumas, bet veikiau kaip filosofinių jo įsipareigojimų rezultatas.⁸

Cicerono filosofinę kūrybą įprasta skirstyti į du etapus, arba fazes – 55–51 ir 46–44 m. pr. Kr. Visuotinai sutariama, kad antruoju etapu, jau pačioje gyvenimo pabaigoje, Ciceronas pasižymėjo tiesiog neįtikėtinu produktyvumu, nes vos per porą metų parašė kone visus svarbiausius savo filosofinius veikalus, apimančius ir praktinės, ir teorinės filosofijos sritis („Apie pareigas“ (*De officiis*), „Hortenzijų“ (*Hortensius*), „Tuskulo pašnekesius“ (*Tusculanae disputationes*), „Timają“ (*Timaeus*) ir kitus). Būtent šiuo laikotarpiu buvo sukurtas ir Cicerono veikalas „Apie lemtį“ (*De fato*). Pastarojo vieta Cicerono raštų korpuse aiškiai apibrėžta paties autoriaus, nurodžiusio, kad šis veikalas – tai paskutinė teologinei problematikai skirtos trilogijos dalis, papildanti iš trijų knygų sudarytą veikalą „Apie dievų prigimtį“ (*De natura deorum*, 45 m. pr. Kr.) bei dviejų knygų apimties traktatą „Apie pranašavimą“ (*De divinatione*, 44 m. pr. Kr.)⁹. Veikalo parašymo datą nustatyti taip pat nesunku remiantis pačiu tekstu: jau pačioje jo pradžioje išduodama, kad aprašomi įvykiai vyksta netrukus po Julijaus Cezario nužudymo (*post interitum Caesaris*)¹⁰. Kaip jau minėta, Ciceronas literatūrine kūryba užsiimdavo tada, kai dėl įvairių aplinkybių negalėdavo dalyvauti politinėje veikloje. *De fato* taip pat nėra išimtis – manoma, jog kūrinys buvo parašytas paskubomis, balandžio–gegužės mėnesiais, ir pabaigtas dar iki jam išvykstant į Graikiją 44 m. pr. Kr. liepą.

8 Galbūt kiek perdėtas, tačiau įdomus pastebėjimas, kad, nuodugniai apsvarstydamas visus galimus požiūrius ir jų atstovų argumentus dar iki pateikdamas (jei apskritai pateikdamas) savo nuomonę, Ciceronas turėtų būti artimas šiuolaikinės anglosaksų analitinės filosofijos tradicijos šalininkams (Cicero the Philosopher. (ed. J. G. F. Powell, 2002), p. 3).

9 Šią informaciją Ciceronas pateikia *Div. ll.* 1–4, taip pat *Fat.* 1.

10 *Fat.* 2.

Kaip ir daugelis Cicerono filosofinių veikalų, šis parašytas dialogo forma – t. y. kaip dviejų bičiulių pašnekesys rūpimu filosofiniu klausimu.¹¹ Šie bičiuliai – tai Ciceronas ir artimas jo draugas Aulas Hircijus (90–43), Cezario politinis sąjungininkas, 46 m. pr. Kr. jo paskirtas Galijos valdytoju bei numatytas būti konsulu 43 m. pr. Kr. Deja, mūsų dienas pasiekė tik šio pašnekesio dalis – vienas iš dviejų Cicerono atsakymų Hircijui¹², ir dėl šios priežasties *De fato* primena veikiau jau ilgą ir nepertraukiamą monologą. Neišliko ne tik didžioji dalis Hircijaus žodžių ir pirmasis Cicerono atsakymas, bet ir visa veikalo pradžia – manoma, jog mus pasiekė tik ketvirtadalis originalaus teksto. Buvimas priešingose politinio spektro pusėse netrukdyt artimai Cicerono ir Hircijaus bičiulystei: pastarajam po Cezario mirties atvykus į Puteolus (dab. Italijos miestas *Pozzuoli*) ir įsikūrus netoliese Cicerono dvaro, jiedu drauge praleisdavo daug laiko svarstydami abiemis rūpimus filosofinius klausimus.

De fato – vienas tokių bičiuliškų pasikalbėjimų, skirtas lemties temai.¹³ Šiame veikale ji svarstoma per labai specifinę – loginę – prizmę, todėl pravartu plačiau apžvelgti šios disciplinos užuomazgas ir padėtį Antikoje. Norėdami pateikti apibendrintą įvairialypės antikinės logikos istorijos vaizdą, filosofijos istorikai beveik tūkstantį metų trukusį laikotarpį paprastai dalija į tris dalis. Pirmasis etapas, bendru sutarimu prasidėjęs V a. pr. Kr. kartu su Zenonu iš Elėjos (495–425) ir trukęs iki Aristotelio (384–322) loginių veikalų pasirodymo, į logikos griežta to žodžio prasme istoriją įskaičiuojamas ne visų – nors abstrakčiuose ir su kasdieniu patyrimu mažai susijusiuose samprotavimuose siekta preciziškai remtis pagrindiniais loginiais dėsniais ir principais, šios loginės nuostatos dar nebuvo tyrinėjamos skyriumi kaip savarankiškas objektas. Pastarojo pobūdžio svarstymai prasideda tik kartu su Aristoteliumi, pirmuoju pažvelgusiu į mūsų mąstymą reguliuojančius principus atsietai

11 *Fat.* 1–3.

12 Jog iš viso būta dviejų Cicerono atsakymų Hircijui, paaiškėja iš *De fato* § 40, kur Ciceronas užsimena apie savo „pirmąją kalbą“ (*oratio prima*).

13 Žinoma, toks pokalbis nebūtinai turėjo vykti tikrovėje, greičiau tai literatūrinė fikcija. Apie tai, kaip Ciceronas kuria literatūrinę situaciją – pašnekesį ir jo dalyvius, vystančius autoriui rūpima tema – plačiau žr. R. E. Jones, 1939. „Cicero's Accuracy of Characterisation in his Dialogues“, *American Journal of Philology* 60: 307 ir Philip Levine, 1958. „Cicero and the Literary Dialogue“, *The Classical Journal* 53: 146–151.

nuo konkrečiau samprotavimo – neprieštaravimo, negalimo trečiojo dėsniai bei dvireikšmiškumo principas¹⁴, kuriais ligot remtasi daugiau ar mažiau intuityviai, čia įgauna aiškias formuluotes, atskiriančias juos vieną nuo kito. Antrojo etapo, dėl jame spęstų užduočių sudėtingumo ir tuomečių loginių sistemų originalumo dažnai vadinamo „kūrybiniu“, pabaiga datuojama kartu su Chrisipo mirtimi III a. pr. Kr. pabaigoje. Vienareikšmiškai sutariama, jog ši data žymi vieno originaliausių ir produktyviausių formaliosios logikos istorijos laikotarpio pabaigą – paskutinysis antikinės logikos istorijos etapas, trukęs nuo Chrisipo mirties iki skirtingai datuojamos Antikos epochos pabaigos, pasižymi komentarų gausa, skirtingų loginių mokymų derinimu, eklektiškumu; bendrai kalbant, čia dominuoja siekis suprasti tai, kas jau nuveikta, o ne kelti naujas problemas ir ieškoti joms originalių sprendimų.¹⁵

Pagrindinis *De fato* svarstomas klausimas šiuolaikinėje anglosaksų filosofinėje tradicijoje yra įvardijamas kaip atsitiktinių teiginių apie ateitį problema (*the problem of future contingents*). Atsitiktiniai teiginiai apie ateitį yra teiginiai, aprašantys ateities įvykius, objektus ar būsenas, kurie nėra nei būtini, nei neįmanomi – šių dalykų egzistavimas yra ne prieštaringas ir ne privalomas, o vien tik galimas:

būtinai	atsitiktiniai	prieštaringi
Teisingi		Klaidingi

PRASMINGI TEIGINIAI

1 pav.

14 Remiantis neprieštaravimo dėsniu, negalima tvirtinti, kad vienu metu egzistuoja ir kokia nors dalykų padėtis, ir šiai priešinga (t. y. negalima tvirtinti, kad vienu metu galioja p ir ne p). Negalimo trečiojo dėsnis tvirtina, jog p ir ne p yra vienintelės įmanomos dalykų padėtys. Remiantis šiuo dėsniu, bet kuriuo metu ir apie bet kurią dalykų padėtį galima pasakyti, kad ji arba galioja, arba ne, ir jokio trečio varianto čia nesama. Dvireikšmiškumo principas nurodo, kad bet koks teiginys p (taip pat ir jam priešingas ne p) gali turėti tik dvi reikšmes – „teisinga“ arba „klaidinga“. Nors visos šios nuostatos buvo tiksliai apibrėžtos dar Aristotelio, patys pavadinimai joms suteikti tik daug vėliau.

15 Daugiau apie tai žr. Bochenski J. M., 1951. *Ancient Formal Logic*. Amsterdam: North-Holland Publishing Company.

Standartinis atsitiktinio teiginio apie ateitį pavyzdys – „Rytoj (ne)įvyks jūrų mūšis“ – pirmąsyk pateikiamas Aristotelio, problemą suformulavusio kaip jūrų mūšio paradoksą. Paradokso esmę sudaro dviejų pamatinių ir kone visuotinai išpažįtamų nuostatų susidūrimas. Viena jų – tai intuicija, jog dabarties momentu dar nėra apibrėžta būsima įvykių eiga ir todėl svarstydami apie ateitį mes visada galime rinktis bent iš kelių alternatyvų. Tikinčiuosius objektyviu ateities neapibrėžtumu (t. y. ne vien tik tokiu, kuris kyla dėl riboto mūsų žinojimo apie tai, kas ateityje įvyks) filosofinėje tradicijoje įprasta vadinti neterministais ir priešinti jų užimamą poziciją bent keletui filosofinių pažiūrų: kauzaliniam determinizmui, kurio šalininkai teigia visus buvusius, esamus ir būsimus pasaulio įvykius esant susaistytus būtinais priežasties-padarinio ryšiais, teologiniam determinizmui, ateities būtinumą grindžiančiam visažinės būtybės egzistavimu, ar, žvelgiant bendriau, fatalizmui, kur veiksniai, leidžiantys tik vienintelę (taigi, ir būtiną) įvykių eigą nespacificuojami. Kita iš paradoksą sudarančių nuostatų – tai jau minėtas klasikinėje logikoje fundamentalus dvireikšmiškumo principas, numatantis, jog kiekvienas prasmingas teiginys turi vieną reikšmę iš dviejų galimų ir yra arba teisingas, arba klaidingas. Svarstant šias dvi nuostatas kartu, iškyla klausimas, ar tokiems teiginiams, kurie kalba vien tik apie galimai įvyksiančius ateities įvykius, taip pat priskirtina tradicinė teisingumo reikšmė „teisinga“ arba „klaidinga“ – jei taip, kokiu pagrindu, o jei ne, koks statusas tokiems teiginiams suteikiamas?

Žodis „paradoksas“ kilo iš senovės graikų kalbos būdvardžio *παράδοξος*, reiškiančio tai, kas neįprasta ar mažai tikėtina. Filosofinėje tradicijoje paradoksais vadinami arba kelių tarpusavyje nederančių teiginių rinkiniai, arba pagrįsti argumentai, kuriuose intuityviai priimtinos prielaidos veda į intuityviai nepriimtina išvada. Aristotelio *De interpretatione* devintojo skyriaus tikslas – parodyti, jog būtent į pastarojo tipo situaciją papuolame tada, kai be išlygų taikome atsitiktiniams teiginiams apie ateitį mums įprastus loginius principus. Aptariamame skyriuje esama bent dviejų argumentų, kuriuose, remiantis vien tik visuotiniu dvireikšmiškumo principo galiojimu bei keliomis kitomis nekontroversiškomis prielaidomis, įrodoma fatalistinį pasaulėvaizdį tvirtinanti išvada:

I formuluotė¹⁶:

- 1) kiekvienas teiginys yra teisingas arba klaidingas;
- 2) įmanoma, kad kas nors šiandien sakytų, jog rytoj jūrų mūšis įvyks, o kitas tai neigtų;
- 3) pasitvirtins tik vieno iš judviejų spėjimas;
- 4) spėjimas, kuris (ne)pasitvirtins, yra teisingas (klaidingas) jau dabar;
- 5) jei šiandien teisinga (klaidinga), kad rytoj įvyks jūrų mūšis, tai rytoj būtinai (ne)įvyks jūrų mūšis;

II formuluotė¹⁷:

- 1) kiekvienas teiginys yra teisingas arba klaidingas;
- 2) jei įvykis vyksta, anksčiau buvo teisinga teigti, kad jis įvyks;
- 3) jei anksčiau buvo teisinga teigti, kad įvykis įvyks, jis negali nevykti;
- 5) jei anksčiau buvo teisinga teigti, kad įvykis įvyks, jis vyksta būtinai.¹⁸

Klausimas, kaip Aristotelis išvengė šių argumentų išvados, yra didžiulės filosofinės kontroversijos objektas¹⁹, tačiau jo

16 *DI* 9 18a 34–18b 9.

17 *DI* 9 18b 9–16.

18 Tai, jog spėjimas apie įvykio (ne)įvykimą išsakomas iki (ne)įvykstant įvykiui, yra bendras abiejų argumento formuluočių bruožas. Kita vertus, antrojoje formuluotėje įvykio baigtis jau aiški, o pirmojoje – dar nežinoma. Suprasdamas, jog pirmosios formuluotės prielaida, esą apie tik galimai ateityje įvyksiančius įvykius nurodantys teiginiai yra teisingi jau dabar, gali būti intuityviai nepriimtina, Aristotelis pateikia alternatyvią ir patrauklesnę jos versiją antrojoje formuluotėje. Spėjimo apie būsimą įvykį data čia perkeliama iš dabarties į praeitį, o įvykio vyksmas – iš ateities į dabartį: jei įsivaizduotume, jog teiginys „Rytoj įvyks jūrų mūšis“ buvo išsakytas ne šiandien, o vakar, šiandien šiam mūšiui įvykus vakarykštį spėjimą linktume laikyti teisingu. Tokiu atveju teisingu ar klaidingu analogiškai turime laikyti ir šiandienį teiginį apie tai, kas galbūt bus rytoj – perspektyvos pasikeitimas, Aristotelio nuomone, esmės čia nekeičia.

19 Dvi pagrindinės konkuruojančios Aristotelio sprendimo interpretacijos tradiciškai vadinamos realistine ir antirealistine (pagal Gaskin R., 1995. *The Sea Battle and the Master Argument*. Berlin and New York: Walter de Gruyter). Antirealistinės pozicijos įmanoma laikyti dviem būdais: tvirtinant, jog Aristotelis, laikęs atsitiktinius teiginius apie ateitį nei teisingais, nei klaidingais, (a) paliko juos išvis be teisingumo reikšmės arba (b) suteikė jiems trečią, kitokią teisingumo reikšmę. Antirealistinė *DI* 9 traktuotė dar kartais įvardijama kaip „seniausioji“, tačiau pastarasis įvardijimas tikslus nevisiškai: pažiūrą, jog Aristotelis, gindamas atviros ateities galimybę, kai kuriems būsimąjo laiko teiginiams užginė dvireikšmiškumą, yra seniausia tik turint galvoje šiuolaikinius paradokso tyrimus, trečiajame XX-ojo amžiaus dešimtmetyje pradėtus lenkų logiko Jano Łukasiewicziaus. Realistinę interpretaciją, oponuojančią Łukasiewicziaus mokyklai, 6-ajame dešimtmetyje pasiūlė G. E. M. Anscombe (Anscombe G. E. M., 1956. „Aristotle

motyvas priešintis tokiems samprotavimams buvo akivaizdus: „[priėmus išvadą], nebūtų reikalo svarstyti ar rūpintis manant, jog elgiantis tam tikru būdu įvyks kažkas konkrečiau“²⁰. Fatalistinė doktrina paneigtų bet kokio veiksmo, pastangos, svarstymo ar vertinimo reikiamybę, tačiau kasdienis patyrimas rodo, jog šie dalykai vyksta; maža to, jie esmingi politiniame gyvenime, kur įstatymas prasmę turi tik tada, jei turime principinę galimybę pasirinkti jam paklusti.

Dvireikšmiškumo ir atviros ateities santykio klausimas turėjo santykinai mažą reikšmę Aristotelio logikos kontekste ir buvo tik nedidelis fragmentas svarstant garsiąją loginio kvadrato schemą, koncentruotai išreiškiančią loginius ryšius tarp skirtingos formos teiginių.²¹ Tai, kad Aristotelio logikoje šalutiniu buvęs atsitiktinių teiginių apie ateitį klausimas vėliau tapo savarankiška entuziastingai nagrinėjama tema, lėmė paralelių problemų egzistavimas besirandančiose skirtingų atmainų monoteistinėse religijose. Originaliai turėjęs tikslą pabrėžti įtampą tarp dvireikšmės logikos ir atsitiktinio ateities įvykių pobūdžio, vėlyvojoje Antikoje ir Viduramžiais jūrų mūšio paradoksas greta loginio įgavo ir praktinį bei teologinį pobūdį. Siekdami suderinti Dievo visažinystės ir laisvos valios dogmas, logikai ir teologai sprendė iš esmės tą pačią Aristotelio suformuluotą problemą – laisvos valios egzistavimui buvo privalu

and the Sea-Battle“. *Mind*, vol. 65, no. 257, p. 1–15); čia tvirtinama, jog Aristotelis prieštaraujančius atviros ateities intuicijai laikė ne teisingus arba klaidingus, o vien tik būtinai teisingus arba būtinai klaidingus teiginius, todėl įmanoma dvireikšmiškumo principo ir atviros ateities intuicijos dermė.

20 *DI* 9 19a 7–9.

21 *Tvirtinamųjų sakinių, arba teiginių, klasifikacija Aristotelio sistemoje* paremta dviem pagrindiniais kriterijais: 1) aptariamos klasės apimtimi ir 2) terminų jungimo būdu. Pirma, priklausomai nuo to, kalbama apie visą klasę ar apie jos dalį, gautas teiginys atitinkamai laikomas *bendruoju* arba *daliniu*; antra, priklausomai nuo to, ar teiginį sudarantys terminai sujungiami teigiama jungtimi („yra“) ar neigiama („nėra“), teiginys atitinkamai vadinamas *teigiamuoju* (κατάφασις) arba *neigiamuoju* (ἀπόφασις). Taigi, sąveikaujant šiems kriterijams čia galimos dvi teiginių grupės: 1) daliniai teigiami ir neigiami teiginiai ir 2) bendrieji teigiami ir neigiami teiginiai. Išvardytus teiginių tipus bei jų ryšius tradicinėje logikoje ir padeda įsiminti loginis kvadratas, kaip mnemoninė technika atsiradęs tik II a. antrajame amžiuje. Pavyzdžiui, bendrieji teiginiai „Visi žmonės yra mirtingi“ ir „Nė vienas žmogus nėra mirtingas“ negali būti kartu teisingi, o daliniai teiginiai „Bent vienas žmogus yra mirtingas“ ir „Bent vienas žmogus nėra mirtingas“ kartu klaidingi – pastarosios sąsajos tarp teiginių žinomos atitinkamai kaip priešingumo ir popriešingumo ryšiai.

išlaikyti atviros ateities galimybę, o Dievo visažinystė, besitęsianti ir į ateitį, numatė apibrėžtą kiekvieno teiginio teisingumo reikšmę. Aristoteliiui dievo visažinystės ir laisvos valios santykio problema aktuali nebuvo – jo dievas, tobula ir sau pakankama būtybė, yra abejingas besikeičiančio pasaulio vyksmui ir nuolat būva paniręs į kontempliaciją, kurios objektas yra jis pats²². Priešingai nei Aristotelio „nejudindamas judintojas“ (ὁ οὐ κινούμενον κινεῖ), visiškai nesirūpinantis materialia esini-ja, krikščioniškasis Dievas pasižymi gerumo ir begalinės meilės atributais bei aktyviai dalyvauja kūrinijos gyvenime. Viduramžių mąstytojų neliko nepastebėta, jog žmonijos likimu suinteresuotas Dievas jos atžvilgiu įkūnija dvi iš pirmo žvilgsnio sunkiai suderinamas savybes: viena vertus, žmonėms, kad galėtų būti teisiami ar atlyginti už savanoriškus veiksmus, suteikta laisva valia, ir, kita vertus, šią valią suteikęs Dievas, būdamas tobulas, yra neklystamai žinantis visus mūsų būsimus poelgius dar iki mums juos pasirenkant.

Atsitiktinių teiginių apie ateitį problemos aktualumas teologinėje plotmėje pastebimas dar Boecijaus komentare Aristotelio *De interpretatione*, kur yra išreiškiamas šiuo klausimu: „jei Dievas žino visus būsimus dalykus, ar visiems jiems būtina būti?“²³. Ne mažiau nei laisvos valios ir moralinės atsakomybės temos viduramžių filosofams ir teologams rūpėjo Dievo malonės klausimas – jų įsitikinimu, iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad visažinystė paties Dievo poelgius suvaržo lygiai tiek, kiek ir žmogaus. Pakludamas būtinybei, numačiusiai išankstinio jo žinojimo apie savo atliksimus veiksmus teisingumą, Dievas negali rinktis ir privalo visa vykdyti taip, kaip paties buvo numatyta, todėl tokie veiksmai nelaikytini maloningais – „juk Jo gerumas nieko nesukuria, mat visa valdo būtinybė, kur gero darymas vyksta tarsi iš Dievo būtinybės, o ne iš Jo valios“.²⁴

Renesanso epochoje ir ilgą laiką po to buvusi filosofinių, loginių ir filologinių tyrimų paraštėse, atsitiktinių teiginių apie ateitį problema į dėmesio centrą praėjusio amžiaus pradžioje sugrąžinta lenkų logiko Jano Łukasiewicziaus, Aristotelio tekste įžvelgusio trireikšmės logikos užuomazgas, ir yra aktyviai

22 Met. A. 9.

23 In Periherm. II. 225.10.

24 In Periherm. II. 226.15–18.

sprendžiama pastarąjį šimtmetį. Sprendimų paieškos pagreitį įgavo 6-ajame ir 7-ajame dešimtmėčiuose, pasirodžius Arthuro Normano Prioro studijoms *Time and Modality* (1957) ir *Past, Present and Future* (1967). Remiantis pastarojoje studijoje pasiūlytu novatorišku laiko modeliu, laiko tėkmę vaizduojančiu išsišakojančio medžio schema, imtos vystyti semantinės teorijos, numatančios skirtingus kriterijus atsitiktiniams teiginiams apie ateitį vertinti. Daugelis šių teorijų paremtos vadinamąja neklasikine logika, išplečiančia, modifikuojančia kai kurias klasikiniėje logikoje galiojančias nuostatas ar jų visai atsisakančia.²⁵ Intensyvūs filosofiniai debatai atsitiktinių teiginių apie ateitį tema lėmė ir istorinį susidomėjimą šiuo klausimu: atsižvelgus į Aristotelį kaip į aptariamąs problematikos pirmtaką, ieškota, kiek ir kokių nuolaidų sprendamas paradoksą jis darė paties nustatytiems loginiams principams ir, atitinkamai, koku mastu galima kalbėti apie neklasikinės logikos užuomazgas Aristotelio mąstyme.²⁶

Pagrįsta sakyti, jog Cicerono *De fato* yra vienas iš trijų pagrindinių lemties problemą nagrinėjančių filosofinių tekstų, sukurtų Antikoje²⁷: greta *De fato* ir jau aptarto *De interpretatione*, Antikoje buvo plačiai pagarsėjęs IV–III a. pr. Kr. gyvenusio logiko Diodoro Krono „didysis argumentas“ (κυρτεῦον λόγος)²⁸ – manoma, jog šis mįslingas ir paties autoriaus niekur neužrašytas (ar užrašytas, tačiau mūsų originaliu pavidalu nepasiekęs) samprotavimas susidėjo iš trijų tarpusavyje nesuderinamų teiginių ir buvo skirtas parodyti ateities įvykių neišvengiamybei²⁹. Cicerono filosofiniai veikalai dažnu atveju tar nauja ir kaip istorinis šaltinis, leidžiantis susidaryti detalesnį

25 Pagrindinė šiuolaikinės logikos sritis, kurioje nagrinėjamas jūrų mūšio paradoksas, yra laiko, arba temporalinė, logika (angl. *temporal logic*). Šioje specifinėje modalinės logikos atmainoje, kuriai pagrindus praėjusio amžiaus šeštajame dešimtmetyje padėjo jau minėti Arthuro Normano Prioro veikalai, siekiama suteikti papildomas priemones užrašyti laikinę informaciją išreiškiančius teiginius bei apibrėžti tokius teiginius įtraukiančių samprotavimų taisykles.

26 Žr. Cleveland T., 2005. „Was Classical Logic Sunk in Aristotle's Sea Battle?“, *Southwest Philosophical Studies*, vol. 27, p. 1–6.

27 Apie tą patį klausimą Ciceronas taip pat fragmentiškai užsimena ir kitose savo raštų korpuso vietose (Fam. IX. 4, II. 97, N. D. I. 55, Div. I. 127).

28 Nors Antikoje ir vėliau Diodoro samprotavimą buvo įprasta vadinti būtent tokiu pavadinimu, Ciceronas jį įvardija kaip svarstymą „Apie galimybę“ (περί δυνατόν, Fat. 17).

29 Plačiau apie tai žr. šios knygos Paaiškinimuose.

vaizdą apie antikinės filosofijos pobūdį ir raidą, mat juose randamos išsamios ir rišlios kitų reikšmingų Antikos autorių neišlikusių veikalų citatos. Ne išimtis yra ir *De fato*: atsitiktinių teiginių apie ateitį problemą tiriantiems filosofijos istorikams šis veikalas teikia išsamios informacijos apie antikinius jūrų mūšio paradokso sprendimus. Be Diodoro, čia taip pat pristatomos vieno įtakingiausių stoikų filosofų Chrisipo (279–206) ir jo mokyklos pažiūros, taip pat skeptiko Karneado (214–129), atomistinės filosofijos šalininko Epikūro (341–270) ir daugelio kitų antikinių filosofų požiūris į svarstomą problemą.

Jau pačioje veikalo pradžioje nurodoma, kad Ciceronas remsis „Akademijos narių maniera svarstyti prieštaraudamas pateiktam teiginiui“.³⁰ Čia, žinoma, turimas galvoje vėlyvosios Platono Akademijos, prasidėjusios kartu su Karneado vadovavimu ir Cicerono dar vadintos naująja, polinkis į skepticizmą ir nuoseklus pasirinkimas ne tvirtinti pozityvias filosofines doktrinas, bet įrodinėti jau egzistuojančių įsitikinimų prieštarumą. Mažai pagrindo abejoti, jog teiginys, kuriam čia prieštaraujama, galėjo būti *omnia fato fiunt* – požiūrį, jog visa vyksta pagal lemtį. Ciceronas priskyrė visiems minėtiems savo pirmtakams, ir pagrindinis autoriaus tikslas buvo parodyti jo ydingumą. Nors, kaip jau minėta, Cicerono veikalas priklauso tam filosofijos ir logikos istorijos etapui, kai autoriai nekėlė sau didelių originalumo reikalavimų, visame veikale jaučiama aiški autoriaus laikysena ir stiprūs vertinimai: čia audringai ir nevengiant asmeniškumų priešinamasi epikūrininkams, kuriems Ciceronas priskiria „nepakartojamą įžulumą ir apgailėtiną negėbėjimą samprotauti“³¹, o Chrisipas kaltinamas „nejžvelgęs reikalo esmės ir priežasties“³².

Kaip jau minėta, priimdami tezę, esą įmanoma tik viena ateities įvykių eiga ir vieninteliai veiksmai, kuriuos galime atlikti, yra tie, kuriuos aktualiai atliekame, susiduriame su moralinės atsakomybės problema – gėdos, kaltės ir dorybės kategorijos esant išorinei prievartai netenka prasmės, nes čia griežta prasme veikėjas yra ne veiksmo autorius, o tik įrankis jo vykyme. Ko gero, šis kasdienis, intuityvus įsitikinimas laisvos valios

30 *De fato*, *Fat.* 4.

31 *Fat.* 4.

32 *Fat.* 9.

egzistavimu Ciceronui ir buvo pagrindinis motyvas priešintis fatalistinei doktrinai. Kita vertus, tiksliai nusakyti ciceroniškąją atsitiktinių teiginių apie ateitį problemos sprendimą keblu dėl poros priežasčių: pirma, tam kliudo fragmentiškas veikalo pavidalas, antra, dažnai sunku nuspręsti, ar Cicerono žodžiai išreiškia jo paties požiūrį, ar tai – tik akademinio metodo dalis, kai apsvarstomi visi galimi problemos sprendimo variantai.³³

Šio neilgo, vos iš 48 paragrafų susidedančio veikalo struktūra yra tokia:

*** neišlikusi teksto dalis ***

§ 1–4	Ivadinis pasakojimas; Cicerono ir Hircijaus pašnekesys apie būsimo svarstymo temą
-------	---

*** neišlikusi teksto dalis ***

§ 5	Cicerono svarstymas, ar gamtos reiškiniai yra veikiami lemties, jei taip, tai kokie
§ 6–7	Stoiko Poseidonijo požiūrų kritika
§ 8–17	Stoiko Chrisipo požiūrų išsklaida
§ 18–23	Atomistinės Epikūro filosofijos pristatymas; atomų nuokrypis kaip būdas išvengti fatalizmo
§ 23–25	Skeptiko Karneado laisvos valios samprata
§ 26–29	Lemties ir dvireikšmiškumo principo santykis
§ 30–45	Grįžtama prie stoiko Chrisipo požiūrų išsklaidos; ritinio ir vilkelio analogijos aptarimas
§ 46–48	Tęsimas atomistinės Epikūro filosofijos pristatymas ir kritika

*** neišlikusi teksto dalis ***

Toliau pirmą kartą pateikiamas išsamiau komentaru papildytas *De fato* vertimas į lietuvių kalbą, verstas iš *M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia: De divinatione, De fato, Timaeus*. Ed. W. Ax., 1965. Stuttgart: B. G. Teubner Verlagsgesellschaft. Pati *De fato* nagrinėjamos problemos – ryšio tarp laisvos valios ir klasikinių loginių principų – specifika lėmė, jog veikalas dažniausiai nagrinėtas logikos istorija besidominčių filosofų ir

33 Plačiau apie tai žr. Sellars J., 2018. *Hellenistic Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, p. 126–143.

logikų. Vienas akivaizdžiausių (nors ir ne pačių reikšmingiausių) bruožų, skiriančių antikinę ir Viduramžių logiką nuo šiuolaikinės, yra grafinis loginių samprotavimų pavidalas. Moderniojoje logikoje ir kitose ja glaudžiai besiremiančiose srityse yra įprasta naudotis ne natūralia, kasdiene kalba, o loginiais simboliais, leidžiančiais sutrumpintai užrašyti sudėtingos loginės formos argumentus. Ligtol loginiuose ir filosofiniuose traktatuose tokių sutrumpinimų beveik nepasitaiko – ten loginės problemos ir jų sprendimai būdavo užrašomi tuo, kas dabar dažnai vadinama pusiau formalia ar pusiau dirbtine kalba. Nors paprastai ir išsitenkdamis klasikinių kalbų sintaksėje bei kasdieniame žodyne, Antikos ir Viduramžių logikų samprotavimai pasižymėjo komplikuota sakinių struktūra ir nenatūraliu skambesiu: tiriantiems Viduramžių logiką gerai pažįstamos tokios egzotiškos frazės kaip *heri curram* arba *cras cucurri*³⁴, kurių apstu ir Cicerono tekste (pavyzdžiui, *potest igitur quicquam factum esse quod non verum fuerit futurum esse?*³⁵). Dėl praktinių sumetimų originali Antikos ir Viduramžių loginių veikalo forma šiandien dažniausiai paliekama tik vertimuose; logikos istorijos tyrimuose, analizuojančiuose tuometes sistemas bei argumentus, paprastai linkstama juos perrašyti naudojantis loginiu aparatu.³⁶ Sekant pastarųjų metų tendencijomis, taip bus elgiama ir šio veikalo komentaruose.

34 Tai – XIII a. gyvenusio danų filosofo Boecijaus sugalvotos frazės (žr. *Boethii Daci Opera*, IV. 1).

35 *Fat.* 27.

36 Cicerono atveju ryškiausias tokios prieigos pavyzdys – tai 2006 m. vokiečių kalba išleista Fabiano Kreterio studija, Cicerono tekstą nagrinėjanti per šiuolaikinės modalinės logikos prizmę (žr. Kreter F., 2006. *Kann Fabius bei einer Seeschlacht sterben?* WVT Wissenschaftlicher Verlag Trier).

De fato

I. 1. * * * quia pertinet ad mores, quod ἥθος illi vocant, nos eam partem philosophiae de moribus appellare solemus, sed decet augentem linguam Latinam nominare moralem; explicandaque vis est ratioque enuntiationum quae Graeci αξιώματα vocant; quae de re futura cum aliquid dicunt deque eo quod possit fieri aut non possit, quam vim habeant, obscura quaestio est quam ἐρί δυνατόν philosophi appellant, totaque est λογική, quam rationem disserendi voco. Quod autem in aliis libris feci qui sunt de natura deorum itemque in iis quos de divinatione edidi, ut in utramque partem perpetua explicaretur oratio, quo facilius id a quoque probaretur quod cuique maxime probabile videretur, id in hac disputatione de fato ca-sus quidam ne facerem inpedivit.

2. nam cum essem in Puteolano Hirtiusque noster consul designatus isdem in locis, vir nobis amicissimus et his studiis in quibus nos a pueritia viximus deditus, multum una eramus, maxime nos quidem exquirentes ea consilia quae ad pacem et ad concordiam civium pertinerent. cum enim omnes post interitum Caesaris novarum perturbationum causae quaeri viderentur iisque esse occurrendum putarem, omnis fere nostra in his deliberationibus consumebatur oratio, idque¹ et saepe alias et quodam liberiore quam solebat et magis vacuo ab interventoribus die. cum ad me ille venisset, primo ea quae erant cotidiana et quasi legitima nobis, de pace et de otio; II. 3. quibus actis 'quid ergo' inquit ille

Apie lemtį

I. 1. [...] nes yra susijusi¹ su papročiais, graikų įvardijamais žodžiu ēthos, o mes tą filosofijos dalį esame įpratę vadinti „apie papročius“, bet, siekiant turtinti lotynų kalbą, dera ją vadinti moralės filosofija.² Be to, reikia išaiškinti teiginių, graikų vadinamų *axiōmata*³, reikšmę ir prasmę: kokią reikšmę jie turi tada, kai sako ką nors apie būsimą padėtį arba tai, kas gali įvykti, bet gali ir neįvykti, – tai sudėtingas klausimas, filosofų vadinamas *peri dynatōn*⁴ (bendresnė disciplina yra *logikē*, kurią aš vadinu samprotavimo menu). Tačiau tai, ką dariau kitose kny-gose – tose, kur apie dievų prigimtį, ir tose, kur parašiau apie pranašavimą⁵, – kai pateikiamas nepertraukiamas svarstymas už abu galimus požiūrius, idant kiekvienas pasirinktų labiausiai tikėtina⁶, – pritaikyti šiame svarstyme apie lemtį man sukliudė kažkoks atsitiktinumas.

2. Man leidžiant laiką dvare Puteoluose⁷, tose vietose lankėsi ir mūsų Hircijus⁸ – išrinktasis konsulas⁹, mano brangiausias drau-gas, atsidėjęs sritis, kurios mane domino nuo vaikystės. Daug laiko praleidome kartu, dažniausiai ieškodami sprendimų, galin-čių prisidėti prie piliečių taikos ir santarvės. Kadangi po Cezario mirties¹⁰ visi, rodos, teieškojo dingsčių naujoms suirutėms¹¹, o mes manėme, kad reikia užbėgti joms už akių, beveik visi mūsų pokalbiai būdavo skirti šiems svarstymams. Tuo užsiimdavome dažnai, ir štai vieną dieną, laisvesnę nei paprastai ir ne tokią ap-krautą lankytojų, Hircijui atėjus pas mane pirmiausia pradėjome nuo kasdienių ir, galima sakyti, mums įprastų temų – taikos ir ramybės. II. 3. Jas aptarus, Hircijus paklausė:

‘quoniam oratorias exercitationes non tu quidem ut spero reliquisti, sed certe philosophiam illis anteposuisti, possumne aliquid audire?’

‘Tu vero’ inquam ‘vel audire vel dicere; nec enim, id quod recte existimas, oratoria illa studia deserui, quibus etiam te incendi, quamquam flagrantissimum acceperam, nec ea quae nunc tracto minuunt, sed augent potius illam facultatem. nam cum hoc genere philosophiae, quod nos sequimur, magnam habet orator societatem; subtilitatem enim ab Academia mutuatur et ei vicissim reddit ubertatem orationis et ornamenta dicendi.

quam ob rem’ inquam ‘quoniam utriusque studii nostra possessio est, hodie, utro frui malis, optio sit tua.’

Tum Hirtius ‘gratissimum,’ inquit, ‘et tuorum omnium simile; nihil enim umquam abnuit meo studio voluntas tua. 4. Sed quoniam rhetorica mihi vestra sunt nota teque in eis et audivimus saepe et audiemus atque hanc Academicorum contra propositum disputandi consuetudinem indicant te suscepisse Tusculanae disputationes, ponere aliquid, ad quod audiam, si tibi non est molestum, volo.’ ‘An mihi,’ inquam, ‘potest quicquam esse molestum, quod tibi gratum futurum sit?

sed ita audies, ut Romanum hominem ut timide ingredientem ad hoc genus disputandi, ut longo intervallo haec studia repetentem.’ ‘Ita’ inquit

‘audiam te disputantem, ut ea lego quae scripsisti. Proinde ordire.’

‘Considamus hic.’

III. 5. [...] quorum in aliis, ut in Antipatro poeta ut in brumali die natis ut in simul aegrotantibus fratribus ut in urina ut in unguibus ut in reliquis eius modi, naturae contagio valet, quam ego non tollo, vis est nulla fatalis; in aliis autem fortuita quaedam esse possunt, ut in illo naufrago ut in Icadio ut in Daphita; quaedam etiam Posidonius (pace magistri dixerim) comminisci videtur; sunt quidem absurda. quid enim, si Daphitae fatum fuit ex equo cadere atque ita perire, ex hoc Equo, qui cum equus non esset nomen habebat alienum?

– Na, ką? Kadangi, viliuosi, neapleidai retorikos pratybų, nors filosofijai neabejotinai suteikėi pirmenybę, galbūt galėčiau ką nors išgirsti?

– Gali, – pasakiau, – arba išgirsti, arba pats pakalbėti. Juk, viena vertus, kaip teisingai pastebėjai, neapleidau iškalbos meno – į kurį, beje, palenkiau ir tave, nors ir sutikau jau kuo stipriaušiai užsidegusį; kita vertus, tai, kuo užsiimu dabar, ne silpnina, o stiprina oratoriaus gabumus. Mat su ta filosofijos rūšimi, kurios sekėjas esu¹², oratorius turi daug bendra: iš Akademijos jis pasisemia tikslumo, o jai savo ruožtu suteikia kalbos turtingumo ir puošnumo.

– Taigi, – tariau, – kadangi išmanau ir vieną, ir kitą sritį, šiandien tu spręsk, kuria jų labiau norėtum pasimėgauti.

Tada Hircijus atsakė:

– Tai labai kilnu ir panašu į tave – juk niekada neatsisakai išpildyti jokio mano troškimo. 4. Esu susipažinęs su tavuoju iškalbos menu ir nesyk girdėjau (ir dar girdėsiu) tave kalbant, be to, iš „Tuskulo pašnekesių“¹³ galima suprasti, kad persiėmei Akademijos narių maniera svarstyti prieštaraudamas pateiktam teiginiui. Todėl, jei tai tavęs neapsunkins, norėčiau pasiūlyti temą, kuria tu kalbėtum, o aš paklausyčiau.

– Kaip galėčiau, – tariau, – prieštarauti kam nors, kas tau bus malonu? Bet klausyk manęs kaip romėno, kaip žmogaus, nedrąsiai žengiančio į šią svarstymų sritį, kaip po ilgo laiko grįžtančio prie šių užsiėmimų.

– Klausysiu tavęs taip, – pasakė, – tarsi skaityčiau tai, ką parašei. Todėl pradėk.

– Prisėskime čia.

III. 5. [...] tačiau kai kuriais atvejais¹⁴ – tokiais kaip poeto Antipatro¹⁵, tu, kurie gimė trumpiausiąją metų dieną, tuo pačiu metu sergančių brolių, šlapimo, nagų ir kitų panašių dalykų – esama gamtos poveikio, kurio aš neneigiu, bet čia nėra jokios lemties jėgos. Dar kitais atvejais – pavyzdžiui, sudužusio laivo jūrevio, Ikadijo ar Dafito¹⁶, – galimi tam tikri atsitiktinumai. Be to, mokytojui leidus¹⁷ pasakyčiau, kad kai kas atrodo Poseidonijo¹⁸ pramanyta ir išties yra niekai. Tarkime, jei Dafitui buvo lemta nukristi nuo arklio ir šitaip žūti, tai ar nuo to „arklio“, kuris, iš tiesų nebūdamas arkliu, tik jo vardu buvo vadinamas?¹⁹

aut Philippus hasne in capulo quadrigulas vitare monebatur? quasi vero capulo sit occisus. quid autem magnum aut naufragum illum sine nomine in rivo esse lapsum (quamquam huic quidem hic scribit praedictum in aqua esse pereundum) – ne hercule Icadii quidem praedonis video fatum ullum; nihil enim scribit ei praedictum. 6. quid mirum igitur ex spelunca saxum in crura eius incidisse? puto enim etiamsi Icadius tum in spelunca non fuisset saxum tamen illud casurum fuisse. nam aut nihil omnino est fortuitum, aut hoc ipsum potuit evenire fortuna. Quaero igitur, atque hoc late patebit: si fati omnino nullum nomen nulla natura nulla vis esset et forte temere casu aut pleraque fierent aut omnia, num aliter ac nunc eveniunt evenirent? quid ergo adtinet inculcare fatum, cum sine fato ratio omnium rerum ad naturam fortunamve referatur?

IV. 7. Sed Posidonium, sicut aequum est, cum bona gratia dimittamus, ad Chrysippi laqueos revertamur.

cui quidem primum de ipsa contagione rerum respondeamus, reliqua postea persequemur. Inter locorum naturas quantum intersit, videmus; alios esse salubris alios pestilentis, in aliis esse pituitosos et quasi redundantis, in aliis exsiccatos atque aridos; multaque sunt alia quae inter locum et locum plurimum differant. Athenis tenue caelum, ex quo etiam acutiores putantur Attici, crassum Thebis, itaque pingues Thebani et valentes. tamen neque illud tenue caelum efficiet ut aut Zenonem quis aut Arcesilam aut Theophrastum audiat, neque crassum ut Nemea potius quam Isthmo victoriam petat. 8. Diiunge longius. Quid enim loci natura adferre potest, ut in porticu Pompeii potius quam in campo ambulemus, tecum quam cum alio, Idibus potius quam Kalendis? ut igitur ad quasdam res natura loci pertinet aliquid, ad quasdam autem nihil, sic astrorum adfectio valeat, si vis, ad quasdam res, ad omnis certe non valebit.

‘At enim, quoniam in naturis hominum dissimilitudines sunt, ut alios dulcia alios subamara delectent, alii libidinosi alii iracundi aut crudeles aut superbi sint, alii <a> talibus vitiis

Ir ar Filipas buvo įspėtas saugotis to keturkinkio, kuris buvo ant durklo rankenos? Tarsi jis būtų kritęs nuo durklo rankenos!²⁰ Arba kas nuostabaus, kad anas bevardis sudužusio laivo jūreivis įkrito į upokšnį? Tiesa, jam, kaip rašo mūsų autorius, buvę išpranašauta žūti vandenyje. Be to, prisiekiu Herkuliu, jokios lemties neįžvelgiu ir plėšiko Ikadijo atveju, mat apie tai, kas jam buvo išpranašauta, Poseidonijas nerašo nieko. 6. Taigi ar reikia stebėtis, kad oloje jam ant blauzdų užkrito akmuo? Manau, kad tas akmuo būtų nukritęs net ir tada, jei Ikadijo oloje nebūtų buvę. Juk arba nė vienas dalykas nėra atsitiktinis, arba aptariamas įvykis galėjo įvykti dėl atsitiktinumo. Todėl siekiu išsiaiškinti – ir tai bus platus klausimas, – ar jie klostytųsi kitaip nei dabar, jei visiškai neegzistuantų nei žodis, nei jėga, nei toks dalykas kaip lemtis ir dauguma, arba net visi reiškiniai rastųsi dėl aklo atsitiktinumo. Tad kuriam galui prasimanyti lemtį, jei visos tikrovės pagrindai paaiškinami be jos, remiantis tik prigimtimi arba atsitiktinumu?

IV. 7. Bet Poseidoniją, kaip ir dera, mandagiai palikime ramybėje, grįžkime prie Chrisipo²¹ gudrybių. Visų pirma atsakykime jam dėl ano ryšio tarp daiktų, o visa kita išsiaiškinsime po to. Matome, kokių skirtingų būna vietovių: vienos jų palankios sveikatai, kitos – ne, vienur žmonės sloguoja ir tarsi pertekę skysčių, kitur – perdžiūvę ir sausi; be to, esama daug kitų bruožų, kuriais vietovės ypač skiriasi. Atėnuose oras minkštas, dėl to, manoma, ir atėniečių protas aštresnis, Tebuose – tirštas, todėl tebiečiai drūti ir stiprūs. Tačiau nei retas oras lems, jog kas nors pasirinktų klausytis arba Zenono²², arba Arkesilajo²³, arba Teofrasto²⁴, nei tirštas oras – kad pergalės sieks greičiau jau Nemėjoje, o ne Istme. 8. Plėtok šią skirtį toliau: kiek svarbos krašto pobūdis gali turėti tam, kad vaikštinėčiau ne Marso lauke, o po Pompėjaus portiką²⁵? Ne su kuo kitu, o su tavimi? Ne per kalendas, bet per idas²⁶? Vadinasi, kaip krašto pobūdis vieniems dalykams turi šiek tiek tokios įtakos, o kitiems – visai jokios, taip ir, pavyzdžiui, dangaus kūnų padėtis paveikia vienus dalykus, bet tikrai ne visus. Kadangi žmonių prigimtiniai bruožai skiriasi, – vieniems patinka tai, kas saldu, kitiems – tai, kas kartu, vieni būna geidulingi, kiti – ūmūs, žiaurūs arba išdidūs, o dar kiti tokiomis ydomis

abhorreant, – quoniam igitur' inquit 'tantum natura a natura distat, quid mirum est has dissimilitudines ex differentibus causis esse factas?'

V. 9. haec disserens qua de re agatur et in quo causa consistat non videt. non enim si alii ad alia propensiores sunt propter causas naturalis et antecedentis, idcirco etiam nostrarum voluntatum atque adpetitionum sunt causae naturales et antecedentes. nam nihil esset in nostra potestate, si ita se res haberet. nunc vero fatemur, acuti hebetesne, valentes inbecilline simus, non esse id in nobis; qui autem ex eo cogi putat, ne ut sedeamus quidem aut ambulemus voluntatis esse, is non videt quae quamque rem res consequatur. ut enim et ingeniosi et tardi ita nascentur antecedentibus causis itemque valentes et inbecilli, non sequitur tamen ut etiam sedere eos et ambulare et rem agere aliquam principalibus causis definitum et constitutum sit.

10. Stilponem, Megaricum philosophum, acutum sane hominem et probatum temporibus illis accepimus. Hunc scribunt ipsius familiares et ebriosum et mulierosum fuisse, neque haec scribunt vituperantes sed potius ad laudem; vitiosam enim naturam ab eo sic edomitam et conpressam esse doctrina, ut nemo umquam vinulentum illum, nemo in eo libidinis vestigium viderit. quid, Socraten nonne legimus quem ad modum notarit Zopyrus physiognomon, qui se profitebatur hominum mores naturasque ex corpore oculis vultu fronte pernoscere: stupidum esse Socraten dixit et bardum, quod iugula concava non haberet, obstructas eas partes et obturatas esse dicebat; addidit etiam mulierosum, in quo Alcibiades cachinnum dicitur sustulisse. 11. Sed haec ex naturalibus causis vitia nasci possunt: extirpari autem et funditus tolli, ut is ipse, qui ad ea propensus fuerit, a tantis vitiis avocetur, non est id positum in naturalibus causis sed in voluntate studio disciplina. quae tolluntur omnia, si vis et natura fati ex divinationis ratione firmabitur.

VI. Etenim si est divinatio, qualibusnam a perceptis artis profiscitur? (percepta appello, quae dicuntur Graece *θεωρήματα*). non enim credo nullo percepto aut ceteros artifices versari in

baisisi – tad kadangi prigimtys būna tokios skirtingos, ar verta stebėtis, jog ir šie skirtumai kilo dėl skirtingų priežasčių?

V. 9. Tvirtindamas tokius dalykus Chrisipas neižvelgia reikalo esmės ir priežasties. Juk iš to, kad dėl gamtinių ir išankstinių priežasčių kiekvienas yra labiau linkęs į skirtingus dalykus, neplaukia tai, jog taip pat ir mūsų troškimų bei geidulių priežastys yra gamtinės bei išankstinės. Juk jei išties taip būtų, niekas nepriklausytų nuo mūsų valios. O dabar mes sutinkame, kad ne nuo mūsų priklausio, ar esame aštraus ar silpnėsio proto, stiprūs ar bejėgiai, tačiau manantysis, kad iš to būtinai išeina, jog laisvai nesirenkame nė sėdėjimo ar vaikščiojimo, nemato, kas iš ko išplaukia. Net jei gabieji ir lėtesnio proto, taip pat ir stiprieji bei silpnieji tokie gimsta dėl išankstinių priežasčių, tai nereiškia, jog pradinių priežasčių²⁷ yra apibrėžta ir nustatyta, ar jie sėdi, ar vaikšto, ar ką kita veikia.

10. Girdėjome, kad Stilponas²⁸, megariečių filosofas, buvo ištis išvalgis ir anais laikais pripažintas žmogus. Jo paties bičiuliai rašo, kad jis buvo linkęs į gėrimus ir moteris, bet rašo tai ne prikaišiodami, o veikiau jau girdami, mat jis saviugda buvo taip suvaldęs ir pažabojęs savo ydingą prigimtį, kad nei kas kada nors matė jį pasigėrusį, nei jame pastebėjo kokią geismo užuominą. O kaipgi Sokratas? Argi nesame skaitę, kaip jį apibūdino fiziognomas Dzopiras²⁹, skelbęs, jog pagal žmogaus kūną, akis, veidą, kaktą gali perprasti jo būdą? Jis pasakė, jog Sokratas esąs kvailas ir bukaprotis, mat neturįs įdubusių raktikaulių (anas tvirtino, kad tų vietų vystymasis buvo užgniaužtas ir sustabdytas), be to, pridūrė Sokratą esant mergininką, ir pasakojama, kad čia Alkibiadas garsiai nusikvatojo.³⁰ 11. Tiesa, šios ydos gali atsirasti dėl gamtinių priežasčių, tačiau jų išrovimas su šaknimis ir galutinis sunaikinimas – taip, kad žmogus, linkęs į šitokias ydas, visiškai jų atsikratytų – priklauso ne nuo gamtinių priežasčių, o nuo valios, pastangų ir drausmės. Tačiau pastarieji dalykai netenka prasmės, jei, remiantis pranašavimu, bus įrodyta lemties galia ir veikimas.

VI. Ir tikrai, jei egzistuoja pranašavimas, kokiais gi mokslo stebiniais jis remiasi (stebiniais pavadinau tai, kas graikiškai vadinama *theōrēmata*)? Mat netikiu nė tuo, kad be stebinių savo

suo munere, aut eos qui divinatione utantur futura praedicere. 12. Sint igitur astrologorum percepta huius modi: 'si quis verbi causa oriente Canicula natus est, is in mari non morietur.' vigila Chrysippe ne tuam causam, in qua tibi cum Diodoro valente dialectico magna luctatio est, deseras. si enim est verum, quod ita conectitur: 'si quis oriente Canicula natus est, in mari non morietur', illud quoque verum est 'si Fabius oriente Canicula natus est, Fabius in mari non morietur'. pugnans igitur haec inter se, Fabium oriente Canicula natum esse, et Fabium in mari moriturum; et quoniam certum in Fabio ponitur, natum esse eum Canicula oriente, haec quoque pugnant, et esse Fabium, et in mari esse moriturum. ergo haec quoque coniunctio est ex repugnantibus 'et est Fabius, et in mari Fabius morietur', quod ut propositum est ne fieri quidem potest. ergo illud: 'morietur in mari Fabius' ex eo genere est quod fieri non potest. omne ergo quod falsum dicitur in futuro id fieri non potest.

VII. 13. At hoc Chrysippe minime vis, maximeque tibi de hoc ipso cum Diodoro certamen est. ille enim id solum fieri posse dicit quod aut sit verum aut futurum sit verum, et quicquid futurum sit id dicit fieri necesse esse, et quicquid non sit futurum id negat fieri posse; tu et quae non sint futura posse fieri dicis, ut frangi hanc gemmam, etiamsi id numquam futurum sit, neque necesse fuisse Cypselum regnare Corinthi, quamquam id millensimo ante anno Apollinis oraculo editum esset. at si ista conprobabis divina praedicta, et quae falsa in futuris dicentur in iis habebis ut ea fieri non possint ut si dicatur Africanum Karthagine non esse potiturum, et si vere dicatur de futuro idque ita futurum sit, dicas esse necessarium; quae est tota Diodori vobis inimica sententia. 14. etenim si illud vere conectitur 'si oriente Canicula natus es, in mari non moriere', primumque quod est in conexo 'natus es oriente Canicula' necessarium est (omnia enim vera in praeteritis necessaria sunt, ut Chrysippo placet dissentienti a magistro Cleanthe, quia sunt inmutabilia nec in falsum e vero praeterita possunt convertere) – si igitur quod primum in conexo est necessarium est,

paskirtį atlieka kiti mokslai, nè tuo, kad be jų ateitį nuspėja užsiimantieji pranašavimu. 12. Tarkime, kad astrologų stebiniai yra štai tokio pobūdžio: „Jei kas nors gimė kylant Sirijui, tai jis nežus jūroje.“ Saugokis, Chrisipai, kad nepralaimėtumei bylos, kurioje tavęs laukia karštas ginčas su gabiuoju dialektiku Diodoru!³¹ Juk jei teisingas toks teiginių junginys: „Jei kas nors gimė kylant Sirijui, tai nežus jūroje“, teisingas ir šis: „Jei Fabijus gimė kylant Sirijui, tai jis nežus jūroje.“ Vadinasi, teiginiai „Fabijus gimė kylant Sirijui“ ir „Fabijus žus jūroje“ yra nesuderinami, ir kadangi gimimas kylant Sirijui neabejotinai priskiriamas Fabijui, taip pat nesuderinami yra ir teiginiai „Fabijus egzistuoja“ bei „Fabijus žus jūroje“. Vadinasi, šis junginys sudarytas iš vienas kitam prieštaraujančių teiginių: „Yra ir taip, jog egzistuoja Fabijus, ir taip, jog Fabijus žus jūroje“, mat, kaip sakyta, to būti negali. Todėl „Fabijus žus jūroje“ priklauso teiginių, išreiškiančių neįmanomą dalykų padėtį, rūšiai. Vadinasi, visi klaidingi dalykai, išsakomi apie ateitį, yra neįmanomi.

VII. 13. Tačiau tu, Chrisipai, tokio dalyko tvirtinti visai nenori ir dėl jo kuo smarkiausiai nesutari su Diodoru. Mat anas sako, kad įvykti gali tik tai, kas yra arba bus teisinga, be to, visus būsimus įvykius jis teigia vykstant būtinai ir sako, kad tam, ko nebus, neįmanoma įvykti.³² O tu teigi, kad ir tai, ko nebus, yra įmanoma (pavyzdžiui, kad šis brangakmenis gali suskilti, net jei taip niekada ir neatsitiks) arba kad Kipselas nebūtinai turėjo valdyti Korintą, net jei tai buvo paskelbta Apolono orakulo dar prieš tūkstantį metų. Jei pritarsi šioms dieviškoms pranašystėms, tai, kas apie ateitį sakoma klaidingo, laikysi neįmanomais įvykti dalykais (pavyzdžiui, jei būtų sakoma, kad Afrikietis neužvaldys Kartaginos), o jei apie ateitį būtų sakoma kas nors teisingo, privalėtumei sakyti, kad tas dalykas taip ir įvyks. Bet juk visa tai – Diodoro nuomonė, tau visiškai nepatraukli. 14. Ir išties, jei teiginys „jei esi gimęs kylant Sirijui, nežūsi jūroje“ sudėtas teisingai, pirmasis šio sąlyginio teiginio narys („esi gimęs kylant Sirijui“) yra būtinasis: juk, kaip nepritardamas mokytojai Kleantui³³ mano Chrisipas, visa, kas teisinga apie praeitį, yra būtina, nes nepakeičiama – praėję dalykai negali iš teisingų tapti klaidingais.³⁴ Taigi jei pirmasis sąlyginio teiginio narys yra būtinasis, taip pat išeina, jog būtinas yra ir iš

fit etiam quod consequitur necessarium. Quamquam hoc Chrysippo non videtur valere in omnibus; sed tamen si naturalis est causa cur in mari Fabius non moriatur, in mari Fabius mori non potest.

VIII. 15. Hoc loco Chrysippus aestuans falli sperat Chaldaeos ceterosque divinos, neque eos usuros esse coniunctionibus, ut ita sua percepta pronuntient 'si quis natus est oriente Canicula, is in mari non morietur' – sed potius ita dicant: 'non et natus est quis oriente Canicula et is in mari morietur.' o licentiam iocularem: ne ipse incidat in Diodorum, docet Chaldaeos quo pacto eos exponere percepta oporteat. quaero enim, si Chaldaei ita loquentur ut negationes infinitarum coniunctionum potius quam infinita conexa ponant, cur idem medici cur geometrae cur reliqui facere non possint. *medicus in primis quod erit ei perspectum in arte non ita proponet 'si cui venae sic moventur, is habet febrim', sed potius illo modo 'non et venae sic <cui> moventur, et is febrim non habet'; itemque geometres non ita dicet 'in sphaera maximi orbis medii inter se dividuntur', sed potius illo modo 'non et sunt in sphaera maximi orbis et ii non medii inter se dividuntur.'* 16. quid est, quod non possit isto modo ex conexo transferri ad coniunctionum negationem. et quidem aliis modis easdem res efferre possumus. modo dixi 'in sphaera maximi orbis medii inter se dividuntur', possum dicere 'si in sphaera maximi orbis erunt', possum dicere: 'quia in sphaera maximi orbis erunt'; multa genera sunt enuntiandi nec ullum distortius quam hoc, quo Chrysippus sperat Chaldaeos contentos Stoicorum causa fore. IX. 17. illorum tamen nemo ita loquitur; maius est enim has contortionem orationis quam signorum ortus obitusque perdiscere.

Sed ad illam Diodori contentionem, quam *ἐπὶ δυνάτων* appellant, revertamur. in qua quid valeat id quod fieri possit anquiratur. Placet igitur Diodoro id solum fieri posse, quod aut verum sit aut verum futurum sit. qui locus attingit hanc quaestionem, nihil fieri quod non necesse fuerit, et quicquid fieri possit id aut esse iam aut futurum esse, nec magis commutari ex veris in falsa posse ea quae futura quam ea quae facta sunt; sed in factis

jo plaukiantysis. Tiesa, Chrisipui neatrodo, kad tai galioja visais atvejais, bet jei esama gamtinės priežasties, neleidžiančios Fabijui žūti jūroje, tai jis joje žūti negali.

VIII. 15. Šioje vietoje savame kailyje netverias Chrisipas viliasi, jog chaldėjai³⁵ bei kiti pranašai klysta ir, norėdami išsakyti savo regėjimus, jie nepasitelks tokių sudėtinių teiginių kaip „jei kas yra gimęs kylant Sirijui, tai jis nežus jūroje“ ir greičiau jau tvirtins, kad „nėra taip, kad kas nors yra ir gimęs kylant Sirijui, ir žus jūroje“. Argi ne juokinga užgaida? Nenorėdamas pakliūti į Diodoro pinkles, jis aiškina chaldėjams, koku būdu jiems derėtų išsakyti savo regėjimus. Bet aš nesuprantu: jei chaldėjai kalbėtų pasitelkdami ne begalinius sąlyginius teiginius, o begalinių junginių neigimus, kodėl to paties negalėtų daryti ir gydytojai, geometrai bei likusieji? Visų pirma, savo srityje atradimą padaręs gydytojas jį išdėstys sakdamas ne taip: „Jei kažkieno padažnėjęs pulsas, tai jis karščiuoja“, bet greičiau jau taip: „Nebūna taip, kad ir žmogaus pulsas padažnėjęs, ir jis nekarščiuoja.“ Taip pat ir geometras sakys ne taip: „Didžiausi apskritimai rutulyje vienas kito dalijami pusiau“, o veikiau jau taip: „Nebūna rutulyje tokių apskritimų, kad jie ir būtų didžiausio perimetro, ir nedalytų vienas kito pusiau.“³⁶ 16. Ar esama kažko, ko šitokiu būdu negalėtume performuluoti iš sąlyginio teiginio į junginio dėmenų paneigimą? Be to, tuos pačius dalykus galime išsakyti ir kitais būdais. Ką tik pasakiau: „Didžiausi apskritimai rutulyje vienas kitą dalija pusiau“, bet galiu sakyti: „Jei apskritimai rutulyje yra didžiausi...“ arba: „Kadangi apskritimai rutulyje yra didžiausi...“ Esama daug išraiškos būdų, tačiau nėra painesnio už tą, kurį, kaip tikisi Chrisipas, chaldėjai priims įsiteikdami stoikams. IX. 17. Tačiau nė vienas jų taip nekalba: juk sunkiau perprasti šias kalbos vingrybes nei žvaigždžių patekėjimą ir nusileidimą.

Bet sugrįžkime prie to Diodoro svarstymo, kuris vadinamas *Peri dynatōn* ir kuriame aiškinamasi, ką reiškia galimybė. Taigi Diodorui atrodo, kad galima tik tai, kas arba yra, arba bus teisinga. Šis požiūris susijęs su tvirtinimu, jog nevyksta nieko, kas nebuvo būtina, ir kad visa, kas gali įvykti, arba jau įvyko, arba dar įvyks, ir kad būsimi dalykai iš teisingų į klaidingus virsti gali ne labiau nei tie, kurie jau įvyko – tik pastaruosiuose šis

inmutabilitatem apparere, in futuris quibusdam, quia non apparet, ne inesse quidem videri; ut in eo qui mortifero morbo urgeatur verum sit 'hic morietur hoc morbo', at hoc idem si vere dicatur in eo in quo vis morbi tanta non appareat nihilo minus futurum sit. ita fit ut commutatio ex vero in falsum ne in futuro quidem ulla fieri possit. nam 'morietur Scipio' talem vim habet, ut, quamquam de futuro dicitur, tamen ut id non possit convertere in falsum; de homine enim dicitur, cui necesse est mori. 18. sic si diceretur 'morietur noctu in cubiculo suo vi oppressus Scipio', vere diceretur; id enim fore diceretur quod esset futurum; futurum autem fuisse ex eo, quia factum est, intellegi debet. nec magis erat verum 'morietur Scipio' quam 'morietur illo modo', nec magis necesse mori Scipioni quam illo modo mori, nec magis inmutabile ex vero in falsum 'necatus est Scipio' quam 'necabitur Scipio' nec cum haec ita sint est causa cur Epicurus fatum extimescat et ab atomis petat praesidium easque de via deducat et uno tempore suscipiat res duas inenodabiles, unam ut sine causa fiat aliquid, ex quo existet ut de nihilo quippiam fiat, quod nec ipsi nec cuiquam physico placet, alteram ut cum duo individua per inanitatem ferantur alterum e regione moveatur alterum declinet. 19. licet enim Epicuro concedenti omne enuntiatum aut verum aut falsum esse non vereri ne omnia fato fieri sit necesse; non enim aeternis causis naturae necessitate manantibus verum est id quod ita enuntiatur 'descendit in Academiam Carneades', nec tamen sine causis, sed interest inter causas fortuito antegressas et inter causas cohibentis in se efficientiam naturalem. ita et semper verum fuit 'morietur Epicurus cum duo et septuaginta annos vixerit archonte Pytharato', neque tamen erant causae fatales, cur ita accideret, sed quod ita cecidit certe casurum sicut cecidit fuit. 20. nec ii, qui dicunt inmutabilia esse quae futura sint nec posse verum futurum convertere in falsum, fati necessitatem confirmant, sed verborum vim interpretantur. at qui introducunt causarum seriem sempiternam, ii mentem hominis voluntate libera spoliata necessitate fati devinciunt.

nekintamumas akivaizdus, o būsimųjų atveju – ne, todėl ir atrodo, kad jo visai nėra.³⁷ Antai mirtinos ligos ištiktam žmogui teiginys „jis mirs nuo šios ligos“ yra teisingas; tačiau tas pats teiginys pasitvirtintų ir tuo atveju, jei būtų teisingai pasakyta apie žmogų, kuriam ligos jėga dar nepasireiškė. Vadinasi, kalbant apie ateitį, neįmanomas joks virsmas iš tiesos į klaidą. Juk teiginys „Scipijonas mirs“ yra toks stiprus, kad, nors ir kalba apie ateitį, negali pavirsti klaidingu, mat yra išsakomas apie žmogų, o šiam mirtis neišvengiama. 18. Bet jei būtų pasakyta: „Scipijonas mirs nakčia savo lovoje smurtine mirtimi“, tai būtų teisinga, mat būtų tvirtinama, jog įvyks tai, kas išties turėjo įvykti: o kad turėjo, matyti iš to, jog iš tiesų įvyko.³⁸ Taigi teiginys „Scipijonas mirs“ buvo ne ką teisingesnis už teiginį „jis mirs tokiu būdu“, be to, Scipijonui numirti buvo ne labiau būtina negu numirti šiuo konkrečiu būdu, o teiginį „Scipijonas bus nužudytas“ pakeisti iš teisingo į klaidingą buvo ne ką lengviau nei teiginį „Scipijonas buvo nužudytas“. Turint tai galvoje, Epikūrai nėra jokio reikalo gąsčiotis lemties ir ieškoti prieglobsčio atomuose, juos išvedant iš judėjimo krypties³⁹, be to, vienu metu įsipareigoti dviem painiems požiūriams – pagal vieną, tam tikri dalykai vyksta be priežasties (iš to išeitų, kad kai kurie jų atsiranda iš nieko, o šito nepripažįsta nei epikūrininkai, nei apskritai joks gamtos filosofas), pagal kitą – kai du nedalomieji⁴⁰ juda tuštuma, vienas juda tiesiai, o kitas nukrypsta. 19. Juk Epikūrai, pripažįstančiam, kad kiekviena ištara yra arba teisinga, arba klaidinga, nereikia bijoti, jog visa kam privalu vykti pagal lemtį; antai teiginys „Karneadas nusileido į Akademiją“ yra teisingas ne dėl amžinųjų priežasčių, kylančių iš gamtos būtinybės, bet ir ne be priežasčių – juk esama skirtumo tarp priežasčių, atsitiktinai buvusių pirmiau sukulto įvykio ir talpinančių savyje gamtinį veiksmingumą. Tokiu būdu teiginys „Epikūras numirs sulaukęs septyniasdešimt dvejų metų, valdant Pitaratui“ visada buvo teisingas, ir nors nebuvo lemiamų priežasčių, kodėl šitaip atsitiko, tačiau dėl to, kad susiklostė būtent taip, šis įvykis turėjo susiklostyti taip, kaip susiklostė, pagal apibrėžtą priežasčių eilę. 20. Net manantys, kad tai, kas bus, yra nepakeičiama ir kad būsima tiesa negali pavirsti į klaidą, netvirtina lemties būtinybės ir tik aiškina žodžių reikšmę. O tie, kurie įveda amžiną priežasčių seką, paveržia iš žmogaus laisvą proto valią ir sukausto jį lemties būtinybe.

X. Sed haec hactenus; alia videamus. concludit enim Chrysippus hoc modo: 'si est motus sine causa, non omnis enuntiatio, quod *ἀξίωμα* dialectici appellant, aut vera aut falsa erit; causas enim efficientis quod non habebit, id nec verum nec falsum erit; omnis autem enuntiatio aut vera aut falsa est; motus ergo sine causa nullus est. 21. quod si ita est, omnia quae fiunt causis fiunt antegressis; id si ita est, fato omnia fiunt. efficitur igitur fato fieri quaecumque fiant.'

hic primum si mihi libeat adsentiri Epicuro et negare omnem enuntiationem aut veram esse aut falsam, eam plagam potius accipiam quam fato omnia fieri conprobem; illa enim sententia habet aliquid disputationis, haec vero non est tolerabilis. itaque contendit omnis nervos Chrysippus, ut persuadeat omne *ἀξίωμα* aut verum esse aut falsum. ut enim Epicurus veretur ne si hoc concesserit, concedendum sit fato fieri quaecumque fiant (si enim alterum utrum ex aeternitate verum sit, esse id etiam certum et, si certum, etiam necessarium: ita et necessitatem et fatum confirmari putat), sic Chrysippus metuit, ne, si non obtinuerit omne quod enuntietur aut verum esse aut falsum, non teneat omnia fato fieri et ex causis aeternis rerum futurarum.

22. Sed Epicurus declinatione atomi vitari necessitatem fati putat. itaque tertius quidam motus oritur extra pondus et plagam, cum declinat atomus intervallo minimo (id appellat *ἐλάχιστον*); quam declinationem sine causa fieri si minus verbis, re cogitur confiteri. non enim atomus ab atomo pulsa declinat. nam qui potest pelli alia ab alia, si gravitate feruntur ad perpendiculum corpora individua rectis lineis, ut Epicuro placet? sequitur autem ut, si alia ab alia numquam depellatur, ne contingat quidem alia aliam. 23. ex quo efficitur etiam, si sit atomus eaque declinet, declinare sine causa. hanc Epicurus rationem induxit ob eam rem, quod veritus est ne, si semper atomus gravitate ferretur naturali ac necessaria, nihil liberum nobis esset,

X. Tačiau šito pakaks – apžvelkime ir ką kita. Taigi Chrisipas užbaigia tokiu būdu: „Jei esama judėjimo be priežasties, tai ne kiekviena ištara, dialektikų vadinama *axiōma*, bus arba teisinga, arba klaidinga – juk tai, kas neturės veikiančiųjų priežasčių, nebūna teisinga, nei klaidinga. Bet kiekviena ištara yra arba teisinga, arba klaidinga, vadinasi, nebūna judėjimo be priežasties. 21. Jei yra šitaip, tai visa, kas vyksta, vyksta dėl pirminių priežasčių, o jei su tuo sutinkame, tai viskas vyksta pagal lemtį – vadinasi išeina, jog, kad ir kas vyktų, viskas vyksta pagal lemtį.“

Pirmiausia, jei šioje vietoje man kiltų noras pritarti Epikūrai ir sakyti, kad ne kiekviena ištara yra arba teisinga, arba klaidinga, verčiau jau priimčiau šį smūgį, nei pripažinčiau, kad visa vyksta pagal lemtį – juk dėl pirmojo požiūrio dar gali būti diskutuojama, tačiau antrasis yra visiškai nepriimtinas. Taigi Chrisipas įtempia visas jėgas siekdamas įtikinti, jog kiekvienas teiginys yra arba teisingas, arba klaidingas. Mat kaip Epikūras baiminasi, kad pritardamas šiai nuomonei turės pripažinti, jog visa, kas vyksta, vyksta pagal lemtį (juk jei kuris nors iš dviejų teiginių yra amžinai teisingas, tai to dalyko buvimas yra neabejotinas, o jei jis neabejotinas, tai ir būtinas – šitaip, jo nuomone, patvirtinama ir būtinybė, ir lemtis), taip ir Chrisipas nuogąstauja, kad nesutikdamas, jog visa, kas ištariama, yra arba teisinga, arba klaidinga, nebeapgins požiūrio, jog visa vyksta pagal lemtį ir dėl amžinų priežasčių, sukeliančių ateities įvykius.

22. Tačiau Epikūras mano, kad lemties būtinybės išvengiama pasitelkiant atomo nuokrypį. Tokiu būdu greta masės ir smūgio atsiranda trečioji judėjimo rūšis, kai atomas nukrypsta vos pastebimu atstumu (jis vadinamas *elachiston*), ir Epikūras priverstas pripažinti – jei ne tiesiogiai, tai pačia teiginio esme, – jog šis nuokrypis atsiranda be priežasties. Juk atomas nenukrypsta pastumtas atomo. Kokių būdu jie galėtų nustumti vienas kitą, jei, kaip teigia Epikūras, būdami nedalūs kūnai svorio jėgos veikiami krinta statmenai? Bet jei jie niekada nenustumia vienas kito, vadinasi, niekada nesusiliečia. 23. O iš to išeina, kad net jei atomas egzistuoja ir jam būdingas nuokrypis, tai tas nuokrypis atsiranda be priežasties. Šį paaiškinimą Epikūras sugalvoja bijodamas, kad tokiu atveju, jei atomas būtų visada varomas gamtinės ir būtinės svorio jėgos, mes visiškai nebūtume laisvi,

cum ita moveretur animus ut atomorum motu cogeretur. id Democritus auctor atomorum accipere maluit, necessitate omnia fieri, quam a corporibus individuus naturalis motus avellere.

XI. Acutius Carneades, qui docebat posse Epicureos suam causam sine hac commenticia declinatione defendere. nam cum docerent esse posse quendam animi motum voluntarium, id fuit defendi melius quam introducere declinationem, cuius praesertim causam reperire non possunt. quo defenso facile Chrysippo possent resistere. cum enim concessissent motum nullum esse sine causa, non concederent omnia quae fierent fieri causis antecedentibus; voluntatis enim nostrae non esse causas externas et antecedentis. 24. communi igitur consuetudine sermonis abutimur, cum ita dicimus, velle aliquid quempiam aut nolle sine causa; ita enim dicimus 'sine causa', ut dicamus: sine externa et antecedente causa, non sine aliqua; ut cum vas inane dicimus non ita loquimur ut physici, quibus inane esse nihil placet, sed ita ut verbi causa sine aqua sine vino sine oleo vas esse dicamus, sic cum sine causa animum dicimus moveri, sine antecedente et externa causa moveri, non omnino sine causa dicimus. de ipsa atomo dici potest, cum per inane moveatur gravitate et pondere, sine causa moveri, quia nulla causa accedat extrinsecus. 25. rursus autem, ne omnes physici irideant nos, si dicamus quicquam fieri sine causa, distinguendum est et ita dicendum, ipsius individiui hanc esse naturam, ut pondere et gravitate moveatur, eamque ipsam esse causam cur ita feratur. similiter ad animorum motus voluntarios non est requirenda externa causa; motus enim voluntarius eam naturam in se ipse continet, ut sit in nostra potestate nobisque pareat, nec id sine causa; eius rei enim causa ipsa natura est. 26. quod cum ita sit, quid est cur non omnis pronuntiatio aut vera aut falsa sit, nisi concesserimus fato fieri quaecumque fiant? 'quia futura vera' inquit 'non possunt esse ea quae causas cur futura sint non habent; habeant igitur causas necesse est ea quae vera sunt; ita cum evenerint fato evenerint.'

mat siela veikų taip, kaip ją verčia atomų judėjimas. Demokritas, atomų sumanytojas, verčiau pripažino, kad visa vyksta pagal lemtį, nei ryžosi atimti iš nedalių kūnų prigimtinių judėjimą.

XI. Įžvalgesnis buvo Carneadas, tvirtinęs, jog epikūrininkai savo požiūrį gali apginti ir be ano prasimanyto nuokrypio. Juk geriau būtų buvę ginti pačių tvirtintą tam tikro laisvo sielos judėjimo galimybę, o ne įvesti nuokrypį (juolab kad jie negali atrasti jo priežasties), ir apgynę tokį požiūrį jie būtų galėję lengvai pasipriešinti Chrisipui: sutikdami, kad nebūna jokio judėjimo be priežasties, jie nebūtų pripažinę, kad visa, kas vyksta, vyksta dėl išankstinių priežasčių, mat mūsų valios akto priežastys nesančios išorinės ir išankstinės. 24. Taigi kai sakome, kad kažkas nori ar nenori ko nors be priežasties, įprastam posakiui suteikiame kiek kitokią prasmę, mat sakydami „be priežasties“ turime galvoje „be išorinės ir išankstinės“, o ne be jokios priežasties. Pavyzdžiui, tvirtindami, jog indas yra tuščias, kalbame ne kaip gamtos filosofai, nesutinkantys su jokios tuštumos egzistavimu, o taip, tarsi sakytume, kad inde nėra, pavyzdžiui, vandens, vyno arba aliejaus. Taip pat ir tvirtindami, kad siela yra veikiamą be priežasties, turime galvoje, jog be išankstinės ir išorinės, o ne apskritai be jokios priežasties. Apie patį atomą, kai šis veikiamas svorio jėgos ir masės keliauja per tuštumą, gali būti pasakyta, kad jis juda be priežasties, kadangi prie to neprisideda jokia išorinė priežastis. 25. Kita vertus, nenorėdami, kad mus visus gamtos filosofai pašieptų už teiginį, esą kai kas atsiranda be priežasties, turime įvesti skirtumą ir kalbėti šitaip: paties nedalomojo prigimtis yra tokia, jog jis yra veikiamas masės ir svorio jėgos, ir pati prigimtis yra priežastis to, kad jis juda tokiu būdu. Panašiai nereikia ieškoti ir išorinės priežasties, paaiškinančios savavališkus sielos judėjimus – savavališkam judėjimui būdinga tokia prigimtis, kad jis yra mūsų galioje ir priklauso nuo mūsų, ir tai nevyksta be priežasties, mat to priežastis ir yra pati prigimtis. 26. Turint tai galvoje, kodėl nėra taip, kad kiekviena ištara yra arba teisinga, arba klaidinga, jei nepripažįstame, jog visa, kas vyksta, vyksta pagal lemtį? Todėl, sako Carneadas, kad būsimąjo laiko teiginiai, neturintys priežasčių, dėl kurių jie pasitvirtins, negali būti teisingi. Vadinasi, būtina, kad tai, kas teisinga, turėtų priežastis, ir tokiu būdu tada, kai tai pasitvirtins, pasitvirtins pagal lemtį.

XII. confectum negotium, siquidem concedendum tibi est aut fato omnia fieri aut quicquam fieri posse sine causa. 27. an aliter haec enuntiatio vera esse non potest 'capiet Numantiam Scipio', nisi ex aeternitate causa causam serens hoc erit effectura? an hoc falsum potuisset esse, si esset sescentis saeculis ante dictum? et si tum non esset vera haec enuntiatio 'capiet Numantiam Scipio', ne illa quidem eversa vera est haec enuntiatio 'cepit Numantiam Scipio'. potest igitur quicquam factum esse quod non verum fuerit futurum esse? nam ut praeterita ea vera dicimus, quorum superiore tempore vera fuerit instantia, sic futura, quorum consequenti tempore vera erit instantia, ea vera dicemus. 28. nec si omne enuntiatum aut verum aut falsum est, sequitur ilico esse causas immutabilis easque aeternas, quae prohibeant quicquam secus cadere atque casurum sit; fortuitae sunt causae, quae efficiant ut vere dicantur quae ita dicentur 'veniet in senatum Cato', non inclusae in rerum natura atque mundo; et tamen tam est immutabile venturum cum est verum quam venisse, nec ob eam causam fatum aut necessitas extimescenda est. etenim erit confiteri necesse: si haec enuntiatio 'veniet in Tusculanum Hortensius' vera non est, sequitur ut falsa sit. quorum isti neutrum volunt, quod fieri non potest. Nec nos impedit illa ignava ratio quae dicitur; appellatur enim quidam a philosophis ἀργὸς λόγος, cui si pareamus nihil omnino agamus in vita. sic enim interrogant 'si fatum tibi est ex hoc morbo convalescere, sive tu medicum adhibueris sive non adhibueris, convalesces; 29. item si fatum tibi est ex hoc morbo non convalescere, sive tu medicum adhibueris sive non adhibueris, non convalesces; et alterutrum fatum est; medicum ergo adhibere nihil attinet.' XIII. recte genus hoc interrogationis ignavum atque iners nominatum est, quod eadem ratione omnis e vita tolletur actio. licet etiam immutare, ut fati nomen ne adiungas et eandem tamen teneas sententiam, hoc modo: 'si ex aeternitate verum hoc fuit "ex isto morbo convalesces", sive adhibueris medicum sive non adhibueris, convalesces; itemque, si ex aeternitate falsum hoc fuit "ex isto morbo [non] convalesces", sive adhibueris medicum sive non adhibueris, non convalesces'; deinde cetera.

XII. Svarstymas baigtas, jei tau tenka pripažinti vieną iš dviejų: kad visa vyksta pagal lemtį arba kad kai kas gali vykti be priežasties. 27. Ar ištara „Scipijonas užims Numantiją“⁴¹ negali būti teisinga kokiu nors kitu būdu, jei jos tokia nepadarys amžina priežasčių grandinė?⁴² Ar ji būtų galėjusi būti klaidinga, jei būtų buvusi išsakyta prieš daugybę amžių? Ir jei ištara „Scipijonas užims Numantiją“ nebuvo teisinga tada, tai miestą sugriovus nėra teisinga ir ištara „Scipijonas užėmė Numantiją“. Taigi ar įmanoma, kad būtų įvykę tai, kas nebuvo teisinga būsimojo laiku?⁴³ Mat kaip teisingais vadiname tuos praėjusius dalykus, kurie išties pasitvirtino ankstesniu metu, taip teisingais laikysime tuos būsimus dalykus, kurie pasitvirtins vėlesniu metu. 28. Tačiau iš to, kad kiekviena ištara yra arba teisinga, arba klaidinga, anaip tol neplaukia tai, jog egzistuoja nekintamos ir amžinos priežastys, neleidžiančios niekam nutikti kitaip, nei tai ketina nutikti. Priežastys, lemiančios teiginių, panašių į „Katonas ateis į senatą“, teisingumą, yra atsitiktinės, neįtikinčios daiktų prigimtyse ar pasaulyje. Vis dėlto tai, jog Katonas ateis į senatą (kai teiginys yra teisingas), yra taip pat nepakeičiama kaip ir tai, kad jis ten jau atėjo – tačiau dėl tos priežasties nedera baimintis nei lemties, nei būtinybės. Juk būtinai reikės pripažinti: jei teiginys „Hortenzijus atvyks į Tuskulo dvarą“ nėra teisingas, vadinasi, jis klaidingas. Anie mano, kad jis nėra nei toks, nei anoks, bet to būti negali. Taip pat mums nesukliudys vadinamasis „tingusis argumentas“, filosofų vadinamas *argos logos*: jei vadovautumės juo, per gyvenimą visiškai nieko neveiktume. Mat svarstoma taip: „Jei tau lemta išgyti nuo šios ligos, tai ar tu kviesi gydytoją, ar nekviesi, vis tiek išgysi. 29. Taip pat ir tuo atveju, jei tau lemta nuo šios ligos neišgyti, tai ar tu kviesi gydytoją, ar nekviesi – neišgysi. Viena iš dviejų baigčių yra nulemta, todėl nėra prasmės kviesti gydytoją.“ XIII. Toks svarstymo būdas teisingai pavadintas „tingiuoju“ ar „neveikliuoju“, mat juo remiantis gyvenime būtų panaikinta bet kokia veikla. Be to, jį galima pakeisti taip, jog neminėdamas lemties gautumei tą pačią išvadą, ir tai daroma štai taip: „Jei teiginys „pagysi nuo šios ligos“ amžinai buvo teisingas, tai nepriklausomai nuo to, ar kviesi gydytoją, tu pagysi; panašiai jei teiginys „pagysi nuo šios ligos“ buvo amžinai klaidingas, tai nepriklausomai nuo to, ar kviesi gydytoją, nepagysi“; išvada ta pati.⁴⁴

30. Haec ratio a Chrysippo reprehenditur. 'quaedam enim sunt' inquit 'in rebus simplicia, quaedam copulata; simplex est "mori-
etur illo die Socrates"; huic, sive quid fecerit sive non fecerit, finitus est moriendi dies. at si ita fatum sit: "nascetur Oedipus Laio", non poterit dici "sive fuerit Laius cum muliere sive non fuerit"; copulata enim res est et confatalis'; sic enim appellat, quia ita fatum sit, et concubiturum cum uxore Laium et ex ea Oedipum procreaturum. ut si esset dictum 'luctabitur Olympi-
is Milo' et referret aliquis 'ergo sive habuerit adversarium sive non habuerit, luctabitur', erraret; est enim copulatum 'luctabi-
tur', quia sine adversario nulla luctatio est. Omnes igitur istius generis captiones eodem modo refelluntur. "sive tu adhibueris medicum sive non adhibueris, convalesces" captiosum; tam enim est fatale medicum adhibere quam convalescere.' Haec, ut dixi, confatalia ille appellat.

XIV. Carneades genus hoc totum non probabat et nimis inconsiderate concludi hanc rationem putabat; 31. itaque premebat alio modo nec ullam adhibebat calumniam. cuius erat haec conclusio 'si omnia antecedentibus causis fiunt, omnia naturali conligatione conserte contextequae fiunt; quod si ita est, omnia necessitas efficit; id si verum est, nihil est in nostra potestate; est autem aliquid in nostra potestate; at, si omnia fato fiunt, omnia causis antecedentibus fiunt; non igitur fato fiunt, quaecumque fiunt.' 32. hoc artius adstringi ratio non potest. nam si quis velit idem referre atque ita dicere 'si omne futurum ex aeternitate verum est, ut ita certe eveniat, quem ad modum sit futurum, omnia necesse est conligatione naturali conserte contextequae fieri', nihil dicat. multum enim differt, utrum causa naturalis ex aeternitate futura vera efficiat, an etiam sine aeternitate naturali futura quae sint ea vera esse possint intellegi. itaque dicebat Carneades ne Apollinem quidem futura posse dicere nisi ea quorum causas natura ita contineret, ut ea fieri necesse esset.

33. quid enim spectans deus ipse diceret Marcellum eum, qui ter consul fuit, in mari esse periturum? erat hoc quidem verum ex aeternitate, sed causas id efficientis non habebat. ita ne praeterita quidem ea, quorum nulla signa tamquam vestigia

30. Ši samprotavimą peikia Chrisipas. Anot jo, tikrovėje vieni dalykai būna paprasti, kiti – sudėtiniai. Paprasti – tai tokie kaip „Sokratas mirs tą dieną“, ir čia nepriklausomai nuo to, ar jis įmsis kokių veiksmų, ar nesiims, mirties diena yra nustatyta. O jei nulemta „Lajui gims Oidipas“, tai nebus galima sakyti: „Nepriklausomai nuo to, ar Lajas suguls su moterimi, ar ne“, mat įvykis yra sudėtinis ir bendralemtis⁴⁵. Taip jį Chrisipas vadina todėl, kad drauge nulemta yra ir Lajo sueitis su moterimi, ir iš jos užgimsiantis Oidipas. Be to, jei būtų pasakyta: „Milonas rungsis olimpinėse žaidynėse“ ir kas nors pridurtų: „Vadinasi, turės priešininką ar ne – vis tiek varžysis“, tai jis klystų – „Milonas varžysis“ yra sudėtinis faktas, mat be priešininko negali būti ir varžybų. Šitaip atremiamos visos panašaus pobūdžio pinklės. „Ar kviesi gydytoją, ar nekviesi, pasveiksi“ yra painus teiginys, nes gydytoją išsikviesti yra lygiai taip pat nulemta, kaip ir pasveikti – šiedu dalykai, kaip jau sakiau, yra bendralemčiai.⁴⁶

XIV. Karneadas visiškai nepripažino tokios rūšies išvedžiojimų ir manė, kad aname samprotavime išvada padaroma pernelyg neapgalvotai. 31. Jis svarstė kitu būdu, nepasitelkdamas jokių sukybių. Jo išvada buvo ši: „Jei visa vyksta dėl išankstinių priežasčių, tai viskas atsiranda dėl gamtinio ryšio, nuosekliai ir rišliai. Jei yra šitaip, viską lemia būtinybė, o jei ir tai tiesa, tai niekas nėra mūsų valioje. Tačiau šis tas yra mūsų valioje, ir jei visa vyksta pagal lemtį, tai viskas atsiranda dėl išankstinių priežasčių, vadinasi, ne viskas, kas vyksta, vyksta pagal lemtį.“⁴⁷ 32. Pastarasis samprotavimas negalėtų būti surestas dar griežčiau. Mat jei kas nors norėtų pakartoti tą patį sakydamas: „Jei visa, kas bus, yra amžinai teisinga, ir todėl užtikrintai atsitiks būtent taip, kaip ketina įvykti, tai viskas atsiranda dėl gamtinio ryšio, nuosekliai ir rišliai“, kalbėtų niekus. Juk yra didžiulis skirtumas, ar būsimus dalykus sukelia gamtinė ir amžina priežastis, ar tai, kas įvyks, gali būti suprasta kaip teisinga ir be gamtinės amžinybės. Todėl Karneadas ir sakė, jog net Apolonas gali nusakyti tik tuos ateities įvykius, kurių priežastys glūdi gamtoje tokiu būdu, jog tiems įvykiams būtina įvykti.⁴⁸ 33. Kuo gi remdamasis net ir pats dievas sakytų, jog Marcelas – tas, kuris triskart buvo konsulu⁴⁹, – žus jūroje? Šis faktas išties buvo amžinai teisingas, tačiau neturėjo veikiančiųjų priežasčių. Tuo remdamasis Karneadas

extarent, Apollini nota esse censebat; quo minus futura. causis enim efficientibus quamque rem cognitis posse denique sciri, quid futurum esset. ergo nec de Oedipode potuisse Apollinem praedicere nullis in rerum natura causis praepositis, cur ab eo patrem interfici necesse esset, nec quicquam eius modi.

XV. quocirca, si Stoicis qui omnia fato fieri dicunt consentaneum est huiusmodi oracula ceteraque quae a divinatione ducuntur comprobare, iis autem qui quae futura sunt ea vera esse ex aeternitate dicunt non idem dicendum est, vide ne non eadem sit illorum causa et Stoicorum; hi enim urguntur angustius, illorum ratio soluta ac libera est. 34. quodsi concedatur nihil posse evenire nisi causa antecedente, quid proficiatur si ea causa non ex aeternis causis apta dicatur? causa autem ea est quae id efficit cuius est causa, ut vulnus mortis cruditas morbi ignis ardoris. itaque non sic causa intellegi debet, ut quod cuique antecedit id ei causa sit, sed quod cuique efficienter antecedit, nec quod in campum descenderim, id fuisse causae cur pila luderem, nec Hecubam causam interitus fuisse Troianis quod Alexandrum genuerit, nec Tyndareum Agamemnoni quod Clytemnestram. hoc enim modo viator quoque bene vestitus causa grassatori fuisse dicitur, cur ab eo spoliaretur. 35. Ex hoc genere illud est Enni,

‘utinam ne in nemore Pelio securibus
caesae accidissent abiegnae ad terram trabes’

– licuit vel altius ‘utinam ne in Pelio nata ulla umquam esset arbor’, etiam supra ‘utinam ne esset mons ullus Pelius’ similiterque superiora repetentem regredi infinite licet

‘neve inde navis inchoandi exordium
coepisset.’

quorsum haec praeterita? quia sequitur illud

‘nam numquam era errans mea domo ecerret pedem,
Medea, animo aegra, amore saevo saucia’,
non erat ut eae res causam adferrent amoris.

manė, jog Apolonui nežinomi ir praeities įvykiai, kurių nebelikę jokių ženklų ir pėdsakų, juo labiau – būsimi, mat apie bet kokią būsimą įvykį sužinoti galima tik pažinus jo veikiančiąsias priežastis. Vadinas, Apolonas negalėjo išpranašauti Oidipo likimo (ar kažko panašaus), tikrovėje iš anksto neegzistuojant jokioms priežastims, dėl kurių šiam būtų būtina nužudyti savo tėvą.

XV. Todėl stoikams, teigiantiems, jog visa vyksta pagal lemtį, pridera pripažinti tokio pobūdžio ištarmes ir kita, kas susiję su pranašavimu, tačiau to paties nedera sakyti tiems, kurie tvirtina, jog visi būsimi įvykiai yra amžinai teisingi. Atkreipk dėmesį, kad pastarųjų pažiūros skiriasi nuo stoikų: anie gina siauresnį požiūrį, o stoikų aiškinimas nesuvaržytas ir laisvas. 34. Net jei sutiktume, jog bet kas gali įvykti tik dėl išankstinės priežasties, kuo tai padėtų, jei ta priežastis nebūtų laikoma priklausančia amžinų priežasčių grandinei? Juk priežastis yra tai, kas sukelia reiškinį, kurio priežastis ji ir yra, pavyzdžiui, sužeidimas yra mirties, negalavimas – ligos, ugnis – karščio priežastis. Vadinas, priežastį reikia suprasti ne kaip tai, kas įvyksta anksčiau kokio dalyko ir todėl yra jo priežastis, bet kaip tai, kas anksčiau ko nors įvyksta veiksmingai: mano atėjimas į lauką nebuvo mano žaidimo sviediniu priežastis, tai, kad Hekuba pagimdė Aleksandrą, nebuvo trojėnų žūties priežastis, o tai, kad Tindarėjas buvo Klitaimnestros tėvas, nebuvo Agamemnono mirties priežastis⁵⁰. Laikantis priešingo požiūrio būtų teigiama, kad ir gražiai pasipuošęs keliautojas buvo priežastis to, kad jį apiplėšė valkata.⁵¹ 35. Tokioms ištarmoms priklauso ir šioji Enija⁵²:

Verčiau nebūtų niekad girioj Pelijo

Pušų kamienai virtę, kirvio pakirsti!

Jis galėjo eiti dar toliau sakydamas: „O kad Pelijo giraitėje nebūtų užaugęs joks medis!“, ir dar daugiau: „O kad išvis neegzistuotų toks kalnas kaip Pelijas!“ Ir panašiai atrandant vis ankstesnius įvykius galima eiti atgalios neribotą laiką.

Ir niekados pirmasis laivas iš tenai

Nebūtų nusileidęs jūron.

Kam reikia šių praeities įvykių? Juk iš viso to išplaukia:

Ponia Medėja, meilės sužeista žiaurios,

Nebūtų niekad kėlus kojos iš namų.

Juk pastarieji įvykiai netapo meilės priežastimi.

XVI. 36. interesse autem aiunt, utrum eius modi quid sit sine quo effici aliquid non possit, an eius modi cum quo effici aliquid necesse sit. Nulla igitur earum est causa, quoniam nulla eam rem sua vi efficit, [in] cuius causa dicitur; nec id sine quo quippiam non fit causa est, sed id quod cum accessit id, cuius est causa, efficit necessario. nondum enim ulcerato serpentis morsu Philocteta quae causa in rerum natura continebatur, fore ut is in insula Lemno linqueretur? post autem causa fuit propior et cum exitu iunctor. 37. ratio igitur eventus aperuit causam. sed ex aeternitate vera fuit haec enuntiatio 'relinquetur in insula Philoctetes', nec hoc ex vero in falsum poterat convertere. necesse est enim in rebus contrariis duabus (contraria autem hoc loco ea dico, quorum alterum ait quid, alterum negat) – ex iis igitur necesse est invito Epicuro alterum verum esse, alterum falsum, ut 'sauciabitur Philocteta' omnibus ante saeculis verum fuit, 'non sauciabitur' falsum; nisi forte volumus Epicureorum opinionem sequi, qui tales enuntiationes nec veras nec falsas esse dicunt, aut cum id pudet illud tamen dicunt, quod est inpudentius, veras esse ex contrariis diiunctiones, sed quae in his enuntiata essent eorum neutrum esse verum. 38. o admirabilem licentiam et miserabilem inscientiam disserendi. si enim aliquid in eloquendo nec verum nec falsum est, certe id verum non est; quod autem verum non est qui potest non falsum esse? aut quod falsum non est qui potest non verum esse? tenebitur id, quod a Chrysippo defenditur, omnem enuntiationem aut veram aut falsam esse: ratio ipsa coget et ex aeternitate quaedam esse vera, et ea non esse nexa causis aeternis et a fati necessitate esse libera.

XVII. 39. Ac mihi quidem videtur, cum duae sententiae fuissent veterum philosophorum, una eorum qui censerent omnia ita fato fieri ut id fatum vim necessitatis adferret, in qua sententia Democritus Heraclitus Empedocles Aristoteles fuit, altera eorum quibus viderentur sine ullo fato esse animorum motus voluntarii, Chrysippus tamquam arbiter honorarius medium ferire

XVI. 36. Tačiau jie sako, jog esama skirtumo tarp dalyko, be kurio kažkas negali įvykti, ir dalyko, dėl kurio kažkas būtinai privalo įvykti. Taigi nė vienas minėtų įvykių išties nėra priežastis, mat nė vienas jų pats savaime nesukelia to reiškinių, kurio priežastimi yra vadinamas. Be to, priežastis yra ne tai, be ko neatsiranda kas nors kita, o tai, kam darant įtaką būtinai sukeliamas dalykas, kurio priežastis tai yra. Juk tada, kai Filoktetui dar nebuvo įgėlusį gyvatė⁵³, kokia tikrovėje glūdinti priežastis galėjo sukelti būsimą jo palikimą Lemno saloje? Vėliau atsiradusi priežastis buvo artimesnė ir glaudžiau susijusi su jo mirtimi. 37. Taigi įvykio esmė atskleidė jo priežastį. Tačiau teiginys „Filoktetas bus paliktas saloje“ buvo amžinai teisingas ir nebuvo galima jo paversti iš teisingo klaidingu. Juk būtina, – nors tam ir nepritartų Epikūras, – kad iš dviejų priešingų teiginių (priešingais čia vadinu tokius teiginius, kurių vienas kažką teigia, o kitas neigia⁵⁴) vienas būtų teisingas, o kitas – klaidingas, pavyzdžiui, teiginys „Filoktetas bus sužeistas“ buvo teisingas prieš daugelį amžių, o „Filoktetas nebus sužeistas“ – klaidingas. Aišku, nebent norėtume sekti epikūrininkų, laikančių tokius teiginius nei teisingais, nei klaidingais, požiūriu, o kadangi taip kalbėti drovu, tai jie šneka dar gėdingesnius dalykus: esą priešingų teiginių disjunkcijos yra teisingos, bet nesąs teisingas nė vienas iš tas disjunkcijas sudarančių teiginių.⁵⁵ 38. Koks nepakartojamas įžulumas ir apgailėtinas negebėjimas samprotauti! Juk jei kuris nors iš aptariamų dalykų nėra nei teisingas, nei klaidingas, tai jis neabejotinai nėra teisingas, bet kaip tai, kas nėra teisinga, gali nebūti klaidinga? Arba tai, kas nėra klaidinga, nebūti teisinga?⁵⁶ Laikysimės Chrisipo ginamų pažiūrų, jog kiekviena ištara yra arba teisinga, arba klaidinga – juk sveikas protas verčia sutikti ir su tuo, kad kai kas yra teisinga amžinai, ir su tuo, jog tie dalykai nėra susaistyti amžinųjų priežasčių bei yra laisvi nuo likimo būtinybės.

XVII. 39. Be to, kadangi senieji filosofai išsakė dvi nuomones – vieni manė, kad visa vyksta pagal lemtį, taip kad ji įkūnija būtinybės jėgą, ir tokios nuomonės laikėsi Demokritas, Herakleitas, Empedoklis ir Aristotelis, kitiems atrodė, kad savanoriška sieklų veikla vyksta skyriumi nuo bet kokios lemties, – man išties atrodo, kad Chrisipas tarsi koks garbingas tarpininkas norėjo

voluisse, sed adplicat se ad eos potius qui necessitate motus animos liberatos volunt; dum autem verbis utitur suis, delabitur in eas difficultates ut necessitatem fati confirmet invitus. 40. atque hoc si placet quale sit videamus in adsensionibus, quas prima oratione tractavi. eas enim veteres illi, quibus omnia fato fieri videbantur, vi effici et necessitate dicebant. qui autem ab eis dissentiebant, fato adsensiones liberabant negabantque fato adsensionibus adhibito necessitatem ab his posse removeri iique ita disserebant 'si omnia fato fiunt, omnia fiunt causa antecedente, et si adpetitus, illa etiam quae adpetitum sequuntur, ergo etiam adsensiones; at, si causa adpetitus non est sita in nobis, ne ipse quidem adpetitus est in nostra potestate; quod si ita est, ne illa quidem quae adpetitu efficiuntur sunt sita in nobis; non sunt igitur neque adsensiones neque actiones in nostra potestate. ex quo efficitur ut nec laudationes iustae sint nec vituperationes nec honores nec supplicia.' quod cum vitiosum sit, probabiliter concludi putant non omnia fato fieri quaecumque fiant.

XVIII. 41. Chrysippus autem cum et necessitatem inprobaret et nihil vellet sine praepositis causis evenire, causarum genera distinguit, ut et necessitatem effugiat et retineat fatum. 'causarum enim' inquit 'aliae sunt perfectae et principales aliae adiuvantes et proximae. quam ob rem cum dicimus omnia fato fieri causis antecedentibus, non hoc intellegi volumus: causis perfectis et principalibus, sed causis adjuvantibus [antecedentibus] et proximis.' itaque illi rationi, quam paulo ante conclusi, sic occurrit: si omnia fato fiant, sequi illud quidem ut omnia causis fiant antepositis, verum non principalibus causis et perfectis sed adjuvantibus et proximis. quae si ipsae non sunt in nostra potestate, non sequitur ut ne adpetitus quidem sit in nostra potestate. at hoc sequeretur, si omnia perfectis et principalibus causis fieri diceremus, ut, cum eae causae non essent in nostra potestate, <ne ille quidem esset in nostra potestate>. 42. quam ob rem qui ita fatum introducunt ut necessitatem adiungant, in eos valebit illa conclusio; qui autem causas antecedentis non dicent perfectas neque principalis, in eos nihil valebit. quod enim dicantur

pataikyti į vidurį, bet jis veikiau jau šliejasi prie tų, kurie mano, kad sielos yra laisvos nuo judėjimo būtinybės. Kalbėdamas savotiškais žodžiais, jis pakliūna į tokius keblumus, kad pats to nenorėdamas patvirtina lemties būtinybę. 40. Kokia yra ši nuomonė, galime išsiaiškinti tirdami polinkius⁵⁷, apie kuriuos pasakojau pirmojoje kalboje. Mat anie senieji filosofai, kuriems atrodė, jog viskas vyksta pagal lemtį, teigė, jog polinkius sukelia jėga ir būtinybė. O tie, kurie su jais nesutiko, polinkius išlaisvino nuo lemties ir teigė, kad juos pajungus lemčiai neįmanoma jų atsieti nuo būtinybės. Jie samprotavo šitaip: „Jei visa vyksta pagal lemtį, tai viską lemia išankstinė priežastis; jei mūsų troškimus taip pat, vadinasi ir tai, kas juos seka – būtent polinkiai – irgi yra nulemti.“ Tačiau jei troškimo priežastis nepriklauso nuo mūsų, tai ir pats troškimas nėra mūsų valioje; o jei šitaip, tai įtakos neturime nė tam, kas sukeliamas troškimo, vadinasi, nei polinkiai, nei veiksmai nėra mūsų galioje. Iš to išeina, kad nesame nusipelnę nei pagyrimų ar pasmerkimų, nei pagerbimų ar bausmių. O kadangi šis teiginys klaidingas, jie mano, jog deramai daroma išvada, kad ne visa, kas vyksta, vyksta pagal lemtį.

XVIII. 41. O štai Chrisipas, kadangi ir atmetė būtinybę, ir nepritarė kieno nors vyksmui be priskirtų priežasčių, išskyrė skirtingas priežasčių rūšis, kad ir išvengtų būtinybės, ir išsaugotų lemtį. „Vienos priežastys, – sako jis, – būna tobulos ir pradinės, kitos – pagalbinės ir gretutinės. Todėl tada, kai sakome, kad visa vyksta pagal lemtį dėl išankstinių priežasčių, turime galvoje ne tobulas ir pradines, o pagalbines ir gretutines priežastis.“ Taigi tam svarstymui, kurį neseniai pateikiau, jis prieštarauja šitaip: jei visa vyksta pagal lemtį, be abejo, išeina, kad visa vyksta dėl išankstinių priežasčių, bet ne dėl pradinių ir tobulų, o pagalbinių ir gretutinių. O jei jos pačios nėra mūsų galioje, iš to neišplaukia, kad ir troškimas nėra mūsų galioje. Tačiau jei sakytume, kad visa vyksta dėl tobulų ir pradinių priežasčių, tai, kadangi tos priežastys nėra mūsų galioje, išeitų, jog ir troškimas nėra mūsų galioje. 42. Dėl tos priežasties šis samprotavimas bus nukreiptas prieš tuos, kurie lemtį įveda prijungdami ir būtinybę, tačiau ne prieš tuos, kurie išankstinių priežasčių nevadina tobulomis ar pradinėmis. Juk jie mano galį lengvai

adsensiones fieri causis antepositis, id quale sit facile a se explicari putat. nam quamquam adsensio non possit fieri nisi commota viso, tamen cum id visum proximam causam habeat non principalem, hanc habet rationem, ut Chrysippus vult, quam dudum diximus, non ut illa quidem fieri possit nulla vi extrinsecus excitata, necesse est enim adsensionem viso commoveri – sed revertitur ad cylindrum et ad turbinem suum, quae moveri incipere nisi pulsa non possunt. id autem cum accidit, suapte natura quod superest et cylindrum volvi et versari turbinem putat. XIX. 43. ‘ut igitur’ inquit ‘qui protrusit cylindrum dedit ei principium motionis, volubilitatem autem non dedit, sic visum obiectum inprimet illud quidem et quasi signabit in animo suam speciem, sed adsensio nostra erit in potestate, eaque, quem ad modum in cylindro dictum est, extrinsecus pulsa, quod reliquum est, suapte vi et natura movebitur. quodsi aliqua res efficeretur sine causa antecedente, falsum esset omnia fato fieri; sin omnibus quaecumque fiunt veri simile est causam antecedere, quid adferri poterit cur non omnia fato fieri fatendum sit; modo intellegatur quae sit causarum distinctio ac dissimilitudo.’

44. haec cum ita sint a Chrysippo explicata, si illi qui negant adsensiones fato fieri fateantur tamen eas sine viso antecedente fieri – alia ratio est, sed si concedunt anteire visa nec tamen fato fieri adsensiones, quod proxima illa et continens causa non moveat adsensionem, vide ne idem dicant. neque enim Chrysippus – concedens adsensionis proximam et continentem causam esse in viso positam – [neque] eam causam esse ad adsentiendum necessariam concedet, ut si omnia fato fiant, omnia causis fiant antecedentibus et necessariis; itemque illi, qui ab hoc dissentiunt confitentes non fieri adsensiones sine praecursione visorum, dicent, si omnia fato fierent eius modi, ut nihil fieret nisi praegressione causae, confitendum esse fato fieri omnia; ex quo facile intellectu est, quoniam utrique patefacta atque explicata sententia sua ad eundem exitum veniant, verbis eos, non re dissidere. 45. omninoque cum haec sit distinctio ut quibusdam in rebus vere dici possit, cum hae causae antegressae sint, non esse in nostra potestate quin illa eveniant

paaiškinti, ką reiškia jų pasakymas, kad polinkiai atsiranda dėl išankstinių priežasčių. Mat nors polinkis gali atsirasti tik sukeltas vaizdinio, tačiau, kadangi tą vaizdinį jis turi kaip gretutinę, o ne pradinę priežastį, tai jis, Chrisipo teigimu, turi tą pagrindą, apie kurį kalbėjome anksčiau, t. y. nenumatantį to, kad polinkis gali atsirasti nesužadintas jokios jėgos iš išorės (juk būtina, kad polinkis būtų sužadintas vaizdinio). Chrisipas kaip pavyzdį pateikia ritinį ir vilkelį⁵⁸, kurie nepastumti negali pradėti judėti. Tačiau kai tai atsitinka, jis mano, jog, kiek tai išeina, ritinį ridena, o vilkelį suka nuosava prigimtis. XIX. 43. „Kaip tas, – sako jis, – kuris pastūmė ritinį, davė jam judėjimo pradžią, tačiau nesuteikė gebėjimo risti, taip ir kilęs vaizdinys ištis įspaus ir tarsi pažymės sieloje savo pavidalą, tačiau polinkis bus mūsų galioje, ir jis, visiškai taip pat, kaip kalbėta apie ritinį, pastūmėtas iš išorės, toliau, kiek išeina, judės dėl nuosavos galios ir prigimties. O jei koks dalykas būtų sukeltas be išankstinės priežasties, būtų netiesa, jog visa vyksta pagal lemtį, bet jei kalbant apie visus dalykus į tiesą panašu yra tai, kad pirmiau jų eina priežastis, kas galės sakyti, kad ne viskas privalo vykti pagal lemtį? Aišku, jei tik suprantame, kad priežastys esti skirtingos ir nepanašios.“

44. Kadangi reikalas Chrisipo išdėstytas šitokiu būdu, tai tie, kurie neigia, kad polinkiai atsiranda pagal lemtį, bet vis dėlto pripažįsta, kad jie kyla be išankstinio vaizdinio, atstovauja kitoms pažiūroms, o jei sutinka, kad pirmiau eina vaizdiniai, tačiau polinkiai neatsiranda pagal lemtį, kadangi toji artimiausia ir gretima priežastis polinkio neskatina, tai, matyt, kalba tą patį. Juk ir Chrisipas, sutikdamas, kad artimiausia ir gretima polinkio priežastis glūdi vaizdinyje, nepripažįsta, kad ta priežastis yra būtina polinkiui kilti – tarsi tuo atveju, jei visa vyktų pagal lemtį, viskas rastųsi dėl išankstinių ir būtinų priežasčių. Taip pat ir tie, kurie su juo nesutinka tvirtindami, jog polinkiai neatsiranda, jei prieš juos nebūna vaizdinių, sako, kad jei viskas vyktų pagal lemtį tokiu būdu, jog atsirastų tik dėl priežasčių ir padarinių sekos, tai reikėtų pripažinti, kad visa vyksta pagal lemtį. Iš to nesunku suprasti abu požiūrius, kadangi juos išaiškinus ir išnagrinėjus buvo pasieкта ta pati išvada, besiskirianti tik žodžiais, o ne esme. 45. Ir apskritai, kadangi esama

quorum causae fuerint, quibusdam autem in rebus causis antegressis in nostra tamen esse potestate ut illud aliter eveniat, hanc distinctionem utrique adprobant, sed alteri censent, quibus in rebus cum causae antecesserint non sit in nostra potestate ut aliter illa eveniant, eas fato fieri; quae autem in nostra potestate sint, ab iis fatum abesse *

XX. 46. Hoc modo hanc causam disceptari oportet, non ab atomis errantibus et de via declinantibus petere praesidium. 'declinat' inquit 'atomus'. primum cur? aliam enim quandam vim motus habebant a Democrito impulsione, quam plagam ille appellat, a te Epicure gravitatis et ponderis. quae ergo nova causa in natura est quae declinet atomum? aut num sortiuntur inter se quae declinet quae non? aut cur minimo declinent intervallo, maiore non? aut cur declinent uno minimo, non declinent duobus aut tribus? optare hoc quidem est, non disputare. 47. nam neque extrinsecus impulsam atomum loco moveri et declinare dicis, neque in illo inani, per quod feratur atomus, quicquam fuisse causae cur ea non e regione ferretur, nec in ipsa atomo mutationis aliquid factum est, quam ob rem naturalem motum sui ponderis non teneret. ita cum attulisset nullam causam, quae istam declinationem efficeret, tamen aliquid sibi dicere videtur, cum id dicat quod omnium mentes aspernentur ac respuant.

48. nec vero quisquam magis confirmasse mihi videtur non modo fatum, verum etiam necessitatem et vim omnium rerum sustulisseque motus animi voluntarios, quam hic qui aliter obistere fato fatetur se non potuisse, nisi ad has commenticias declinationes confugisset. nam, ut essent atomi quas quidem esse mihi probari nullo modo potest, tamen declinationes istae numquam explicarentur. Nam si atomis ut gravitate ferantur tributum est necessitate naturae, quod omne pondus nulla re impediendo moveatur et feratur necesse est, illud quoque necesse est declinare quibusdam atomis vel, si volunt, omnibus naturaliter.

tokios skirties: vienais atvejais galime teigti, jog pirminės priežastys buvo tokios, jog ne mūsų galioje sustabdyti dalykus, įvykusius dėl tų priežasčių, kitais atvejais, irgi sukeltais pirminių priežasčių, galime sakyti, jog vis dėlto mūsų galioje padaryti, kad įvykiai susiklostytų kitaip, – tokią skirtį pripažįsta abi pusės; tik vieni laiko, kad esant tokioms išankstinėms priežastims ne mūsų galioje pakeisti įvykių eigą, jų sukelti reiškiniai vyksta pagal lemtį, o kur mūsų galioje kažką pakeisti, ten lemtis nedalyvauja...

XX. 46. Štai kaip reikia svarstyti šį reikalą, o ne ieškoti prieglobsčio klajojančiuose ir nuo kelio nukrypstančiuose atomuose. „Atomas nukrypsta“, – sako Epikūras. Visų pirma, kodėl? Juk Demokrito postūmis judėjimams suteikdavo kažkokią kitokią galią, jo vadinamą smūgiu, o tu, Epikūrai, ją įvardiji kaip svorio ir masės jėgą. Taigi kokios naujos priežasties esama gamtoje, kuri nukreipia atomą? O gal jie traukia burtus, kuriam nukrypti, o kuriam ne? Arba kodėl jie nukrypsta mažiausiu, o ne didesniu atstumu? Vienu, o ne dviem ar trimis mažiausiais nuokrypiais? Tai svaigiojimas, o ne svarstymas. 47. Mat tu, Epikūrai, netvirtini, kad atomas iš vietos pajuda ir nukrypsta pastūmėtas iš išorės, nei kad tuštumoje, per kurią keliauja atomas, egzistavo kažkokia priežastis, dėl kurios atomas liautųsi judėjęs tiesia linija, ir pačiame atome neįvyko jokio pokyčio, dėl kurio jis neišlaikė savo svorio prigimtinio judėjimo. Nors Epikūras nenurodė jokios priežasties, galinčios sukelti aną nuokrypį, tačiau jam pačiam atrodo, kad jis pasako šį tą teisinga tvirtindamas tai, kam visi protai priešinasi ir nepritaria.

48. Man atrodo, kad nė vienas filosofas taip aiškiai nepatvirtino tiek lemties veikimo, tiek visų reiškinių būtinybės bei jėgos ir taip uoliai neatmetė savanoriškų sielos judėjimų, kaip jis, pripažindamas, jog negebėjo pasipriešinti lemčiai nesigriebdamas anų pramanytų nuokrypių. Net ir sutinkant, kad egzistuoja atomai, – o jų egzistavimas man niekaip negali būti įrodytas, – tie nuokrypiai nėra paaiškinami jokiū būdu. Juk jei atomų judėjimą dėl svorio jėgos lemia gamtos būtinybė (mat tada, kai nėra jokios kliūtis, visiems sunkiems kūnams būtina judėti ir kristi), tai kai kuriems ar net visiems atomams taip pat iš prigimties būtina nukrypti...

Fragmentai

Gel. N.A. VII. 2:

Itaque M. Cicero in libro quem de fato conscripsit, cum quaestionem istam diceret obscurissimam esse et implicatissimam, Chrysippum quoque philosophum non expedisse se in ea <ait> his verbis: Chrysippus aestuans laboransque, quoniam hoc modo explicet et fato omnia fieri et esse aliquid in nobis, intricatur.

Serv. ad Verg. Aen. III. 376:

volviturque vices] definitio fati secundum Tullium qui ait: fatum est conexio rerum per aeternitatem se invicem tenens quae suo ordine et lege <sua> variatur, ita tamen ut ipsa varietas habeat aeternitatem.

Aug. de civ. dei V. 8:

illi quoque versus Homerici huic sententiae suffragantur quos Cicero in Latinum vertit:

Tales sunt hominum mentes, quali pater ipse
Iuppiter auctiferas lustravit lumine terras.

nec in hac quaestione auctoritatem haberet poetica sententia; sed quoniam Stoicos dicit vim fati adserentes istos ex Homero versus solere usurpare, non de illius poetae, sed de istorum philosophorum opinione tractatur, cum per istos versus, quos disputationi adhibent quam de fato habent, quid sentiant esse fatum apertissime declaratur, quoniam Iovem appellant, quem summum deum putant, a quo connexionem dicunt pendere factorum.

Aug. de civ. dei V. 2:

Cicero dicit Hippocratem, nobilissimum medicum, scriptum reliquisse quosdam fratres, cum simul aegrotare coepissent et eorum morbus eodem tempore ingravesceret, eodem levaretur, geminos suspicatum. quos Posidonius Stoicus multum astrologiae deditus eadem constitutione astrorum natos eademque conceptos solebat asserere. ita, quod medicus pertinere

Aulas Gelijus, *Atikos naktys*, VII. 2:

Taigi Markas Ciceronas apie lemtį paties parašytoje knygoje nurodęs, jog šis klausimas yra kuo mįslingiausias ir painiausias, šiais žodžiais tvirtina, jog filosofas Chrisipas jo neišsprendė: „Chrisipas, užsidegęs ir plušėdamas, kad šitaip įrodytų, jog, viena vertus, visa vyksta pagal lemtį, ir, kita vertus, kad šis tas priklauso nuo mūsų, atsidūrė keblioje padėtyje.“

Mauras Servijus Honoratas, *Vergilijaus Eneidos komentaras*, III. 376:

Ir toliau pateikiamas lemties apibrėžimas pagal Tulijų, kuris teigia: „Lemtis yra amžinas tarpusavio ryšys tarp įvykių, savo tvarka ir dėsniais įvairuojantis tokiu būdu, jog ir pačiai įvairovei būdinga amžinybė.“

Augustinas, *Apie Dievo valstybę*, V. 8:

Tos Homero eilutės, Cicerono išverstos į lotynų kalbą, taip pat paremia šį požiūrį:

Kokia šviesa žemes nušviečia Jupiteris didis,
Tokios ir bus visada žmonių mirtingųjų sielos.

Poeto nuomonė šiuo klausimu nebūtų viršesnė, bet kadangi Ciceronas sako, jog lemties galią pripažįstantys stoikai paprastai remiasi šiomis Homero eilutėmis, tai čia kalbama ne apie pastarojo, bet apie anų filosofų nuomonę. Juk tos eilutės, kurias stoikai pasitelkia svarstyme apie lemtį, aiškiausiai rodo, kaip jie ją supranta, mat vadina ją Jupiteriu, jų laikomu aukščiausiuoju dievu, nuo kurio, jų tvirtinimu, priklauso nulemtų dalykų grandinė.

Augustinas, *Apie Dievo valstybę*, V. 2:

Ciceronas teigia, jog garsusis gydytojas Hipokratas paliktuose raštuose spėjo, esą kažkokie broliai, kurie kartu susirgo ir kurių liga pasunkėdavusi ir atsitraukdavusi tuo pačiu metu, buvo dvyniai. Stoikas Poseidonijas, didžiai atsidavęs astrologijai, buvo linkęs sakyti, kad jiedu gimė ir buvo pradėti esant tam pačiam žvaigždžių išsidėstymui. Vadinasi, tai, ką gydytojas

credebat ad simillimam temperiem valetudinis, hoc philosophus astrologus ad vim constitutionemque siderum quae fuerat, quo tempore concepti natiue sunt.”

Macrobius Saturnalia 3.16.3

Et ne vilior sit testis poeta, accipite adsertore Cicerone, in quo honore fuerit hic piscis apud P. Scipionem Africanum illum et Numantinum. haec sunt in dialogo de fato verba Ciceronis: nam cum esset apud se ad Lavernium Scipio unaque Pontius, adlatus est forte Scipioni accipenser qui admodum raro capitur; sed est piscis ut ferunt in primis nobilis. cum autem Scipio unum et alterum ex iis qui eum salutatum venerant invitavisset pluresque etiam invitaturus videretur, in aurem Pontius ‘Scipio’ inquit ‘vide quid agas; accipenser iste paucorum hominum est.’

manė priklausant nuo labai panašios sveikatos būklės, anas filosofas astrologas – nuo žvaigždžių poveikio ir išsidėstymo, buvusio tuo metu, kai broliai buvo pradėti ir kai gimė.

Makrobijus, *Saturnalijs*, III. 16. 3:

Ir kad poetas nebūtų per prastas liudininkas, patirkite iš Cicerono, kokios garbės pas garsųjį Publijų Scipijoną Afrikietį Numantietį sulaukė ši žuvis. Štai Cicerono žodžiai dialoge Apie lemtį: „Kai Scipijonas drauge su Poncijumi leido laiką pas save Lavernijuje, sykį jam atnešė erškėtą – labai retai pagaunamą, bet, kalbama, labai vertingą žuvį. Kai Scipijonas pakvietė vieną ir kitą iš atėjusiųjų jį pasveikinti, ir buvo nusiteikęs kviesti dar daugiau, Poncijus pašnibdžėjo jam į ausį: „Scipijonai, žiūrėk, ką darai, to eršketo pakaks vos keliems.“

Komentaras

¹ Kadangi nėra išlikusi veikalo pradžia, nėra aišku, apie ką tiksliai šioje vietoje kalba Ciceronas.

² Lot. *moralis* – būdvardis, kilęs iš lot. daiktavardžio *mos*, reiškiančio papročius, nuostatas, taisykles. Ciceronas buvo pirmasis, šį būdvardį pasitelkęs įvardyti tai filosofijos rūšiai, kuri graikiškai buvo vadinama *ēthikos* (pastarojo žodžio etimologija yra analogiška – gr. ἦθος – „papatys, būdas, charakteris“) ir kurioje nagrinėjamos žmogaus elgesio normos. Šiandien ši praktinės filosofijos šaka sinonimiškai vadinama arba etika (remiantis graikiškuoju terminu), arba moralės filosofija (pagal lotyniškąjį įvardijimą).

³ Akivaizdu, kad Ciceronas žodį *axiōma* (nuo sen. gr. ἄξιος – nusipelnęs, vertas) čia vartoja kiek kita, netechnine prasme – jei Aristotelis (384–322) aksiomomis laikė teiginius, tarnaujančius kaip samprotavimo prielaidos, o Eukleidas (c. 365–275) – akivaizdžius, visuotinai priimamus principus, kuriais nėra pagrindo abejoti, tai Ciceronas čia turi galvoje bet kokią prasmingą ištara. Šiandien žodis *aksioma* įgijo kur kas platesnę reikšmę nei Antikoje – dabar matematikoje, logikoje ir filosofijoje aksioma vadinamas bet koks, nebūtinai savaime akivaizdus teiginys, priimamas be įrodymo ir tarnaujantis kaip pagrindas kitų teiginių įrodymui.

⁴ Liet. „apie tai, kas įmanoma“, „apie galimybę“.

⁵ Šioje vietoje Ciceronas nurodo į kiek anksčiau už „Apie lemtį“ parašytus veikalus „Apie dievų prigimtį“ (45 m. pr. Kr.) ir „Apie pranašavimą“ (44 m. pr. Kr.) – visi trys jie tarsi sudarė trilogiją, kurią sieja bendra tema.

⁶ Čia turimas galvoje akademinio skepticizmo mokyklos metodas, kurio vienas pagrindinių reikalavimų buvo išsamiai apsvarstyti visus galimus atsakymus į sprendžiamą klausimą. Apie tokio metodo naudą oratoriui Ciceronas taip pat kalba „Tuskulo pašnekesiuose“ (*Tusc. II. 9*); plačiau žr. paaišk. 10.

⁷ Puteolai (dab. *Pozzuoli*) – miestas Italijoje, kuriame Cicero-
nas turėjo dvarą.

⁸ Aulas Hircijus (90–43) – Cezario politinis sąjungininkas ir artimas Cicerono draugas. Apie Cicerono ir Hircijaus bičiulystę žinome ne tik iš *De fato* pirmųjų fragmentų, bet ir iš Cicerono laiškų (*Fam. VII. 23, IX. 6*). Daugiau apie Hircijaus figūrą Cicerono raštuose žr. L. W. Daly, „Aulus Hirtius and the Corpus Caesarianum“, *The Classical Weekly*, vol. 44, no. 8 (1951), pp. 113–117.

⁹ Konsulai, aukščiausi pareigūnai Romoje, buvo renkami vieneriems metams. Jų rinkimai vykdavo vasaros metu, o pareigas jie pradėdavo eiti nuo kitų metų pradžios; nuo išrinkimo iki oficialios pareigų ėjimo pradžios konsulai turėdavo „išrinktojo“ (*designatus*) statusą.

¹⁰ Romos diktatorius Gajus Julijus Cezaris (100–44) buvo nužudytas 44 m. pr. Kr. kovo 15-ąją. Šio įvykio paminėjimas – pagrindinis orientyras, leidžiantis nustatyti *De fato* parašymo laiką.

¹¹ Ciceronas čia aprašo tuometę politinę situaciją: po Cezario nužudymo 44 m. pr. Kr. Romos gyventojai susiskaldė; ypač neigiamai šį įvykį vertino žemesnioji visuomenės grandis. Šios įtampos rezultatas buvo pilietiniai karai, galiausiai nuvedę prie Romos respublikos žlugimo.

¹² Cicerono filosofinės pažiūros yra reikšmingos kontroversijos objektas, tačiau nelinkstama ginčytis dėl jo simpatijų akademiniam skepticizmui. Šių filosofinių pažiūrų, suklestėjusių vėlyvojoje Platono Akademijoje (c. 268–1 a. pr. Kr.), esmė – pasirinkimas ne tvirtinti originalias filosofines doktrinas, bet įrodinėti jau egzistuojančių įsitikinimų prieštarumą. Pagrindiniais savo oponentais akademinio skepticizmo atstovai laikė dogmatikus, šiuo žodžiu įvardydami bet kurią filosofinę mokyklą, išipareigojančią apibrėžtai pozityvių pažiūrų visumai. Žymiausi akademinio skepticizmo šalininkai buvo apie 266 / 268 m. pr. Kr. Akademijos vadovu buvęs Arkesilajas (c. 316–240), suteikęs jai skeptinę kryptį, apie du dešimtmečius Akademijai vadovavęs Karneadas (214–129) ir paskutiniu juo jos vadovu maždaug nuo 110 m. pr. Kr. iki mirties buvęs Filonas (c. 154–84). Manoma, kad skeptinėmis pažiūromis Ciceronas persiėmė būdamas dar jauname amžiuje, nesulaukęs trisdešimties. Jo gyvenamuoju laikotarpiu skepticizmas buvo įgavęs kur kas nuosaikesnę formą – Ciceronas tikėjo, jog įmanoma kalbėti apie tai, kas yra tikėtina (*probabile*) arba panašu į tiesą (*veri simile*), bei siekti išsiaiškinti, kuria filosofine pozicija iš daugelio galimų vadovautis racionaliausia. Plačiau apie Cicerono santykį su akademiniu skepticizmu bei apie debatus tarp skeptikų ir stoikų mokyklų žr. jo *Academica*.

¹³ „Tuskulo pašnekesiai“ (*Tusculanae disputationes*, kitur – *Tusculanae quaestiones*) – apytikriai 45 m. pr. Kr. pasirodęs iš penkių knygų sudarytas Cicerono veikalas.

¹⁴ Matyti, jog Ciceronas čia vysto Hircijaus užduotą temą, kurią pateikti šis žadėjo § 4 ir § 5 („[...] jei tai tavęs neapsunkins, norėčiau pasiūlyti temą, kuria tu kalbėtum, o aš paklausyčiau“). Kadangi tarp § 4 ir § 5 buvęs tekstas neišliko, nieko tikslensnio apie pasiūlytos temos formuluotę pasakyti negalima.

¹⁵ Tikėtina, kad čia kalbama apie Antipatrą iš Sidono – senovės graikų poetą, gyvenusį II a. pr. Kr., dažnai painiojamą su Antipatru iš Tesalonikės, gyvenusiu amžiumi vėliau. Ciceronas taip pat jį mini veikale *Apie oratorių* (III. 5).

¹⁶ Dafitas – senovės graikų sofistas, gyvenęs III–II a. pr. Kr. Išlikęs pasakojimas, esą Dafitas, norėdamas apgauti Delfų orakulą, paklausė, ar suras savo arklį, nors išties jo niekada neturėjo, ir gavęs atsakymą, jog surasiąs ne tik arklį, bet greta jo – ir mirtį. Pasakojama, kad vėliau Dafitas buvo numestas nuo uolos, vadintos Arkliu, ir šitaip žuvo (Valerius Maximus I. 8. 8.).

¹⁷ Čia turimas galvoje vėliau tame pačiame sakinyje minimas Poseidonijas (žr. paaišk. 19). Žinoma, kad 77 m. pr. Kr. Ciceroanas lankė Poseidonijo paskaitas, vėliau jiedu susirašinėjo.

¹⁸ Poseidonijas (c. 135–51) – senovės graikų astronomas, istorikas, politinis veikėjas ir filosofas, priklausęs stoikų mokyklai; plačiai pripažintas polimatas. Platus rašytinis Poseidonijo palikimas egzistuoja tik fragmentų pavidalu, o daugiausia informacijos apie jo gyvenimą sužinome iš Senekos (4 m. pr. Kr.–65 m. po Kr.) ir Strabono (64 / 63 m. pr. Kr. – c. 24 m. po Kr.) liudijimų.

¹⁹ Žr. paaišk. 17.

²⁰ Pasakojama, kad Makedonijos karaliui Filipui Delfų orakulas liepė saugotis keturkinkio, mat ten pasitiksiąs mirtį. Remiantis Valerijaus Maksimo liudijimu (Valerius Maximus I. 8. 9), Filipas liepęs išardyti visus vežimus, esančius jo valdose, tačiau veltui: keturkinkis buvo pavaizduotas ant ginklo, kuriuo Filipą 336 m. pr. Kr. nužudė jo sargybinis Pausanijas, rankenos.

²¹ Chrisipas (c. 279–206) – graikų filosofas ir logikas, priklausęs stoikų mokyklai. Nors istoriškai pirmasis stoikų mokyklos įkūrėjas buvo Zenonas Kitijietis (c. 334–262), tačiau simboliu stoicizmo pradininku laikomas Chrisipas, suteikęs savo pirmtakų mintims sistemingą pavidalą – iš čia kilo Antikoje populiarius posakis, jog „jei nebūtų buvę Chrisipo, nebūtų atsiradusi ir Stoja“ (Diog. Laert. VII. 183). Chrisipas buvo itin produktyvus mąstytojas, parašęs mažiausiai 165 veikalus, kitur minimi daugiau nei 705 (Bochenski J. M., 1951. *Ancient Formal Logic*, p. 79). Deja, nė vienas iš jų neišliko, o apie jo pažiūras šiandien fragmentiškai žinome tik iš antrų ar trečių lūpų; tokia situacija yra gana tipiška kalbant apie visą helénistinę,

ypač stoikų filosofiją – vieninteliai stoikų autoriai, kurių veikalai mus pasiekė pilni, yra Markas Aurelijus, Seneka ir Epiktetas. Logikos istorikams Chrisipas geriausiai žinomas kaip teiginių logikos pradininkas – ši logikos rūšis, kur bazinis samprotavimo vienetas yra smulkiau neskaidomas teiginys, Antikoje buvo pagrindinė alternatyva aristoteliškajai terminų logikai, neginčijamai dominavusiai iki pat XIX a. pabaigos, kai pamažu imtos vertinti ir plėtoti stoikų mokyklos įžvalgos.

²² Čia kalbama arba apie filosofą ikisokratiką Zenoną Elėjietį (c. 495–430), kuris geriausiai žinomas kaip Achilo ir vėžlio bei kitų paradoksų, skirtų parodyti judėjimo iliuziškumui, autorius, arba apie Zenoną Kitijietį, laikomą stoikų mokyklos įkūrėju.

²³ Arkesilajas (c. 316–240) – senovės graikų filosofas, akademinio skepticizmo šalininkas ir šeštasis Platono Akademijos vadovas (dar žr. paaišk. 13).

²⁴ Teofrastas (c. 371–287) – senovės graikų filosofas, priklausęs peripatetikų mokyklai, Aristoteliui 323 m. pr. Kr. palikus Atėnus tapęs Likėjo vadovu.

²⁵ Pompėjaus portikas (taip pat vadintas *Ambulatio magni* arba *Hecatostylon*) – 55 m. pr. Kr. Gnėjaus Pompėjaus Didžiojo (106–48) pageidavimu pastatytas statinys, Pompėjaus teatro dalis, originaliai skirta žiūrovams pasislėpti nuo lietaus. Centrinėje portiko dalyje buvo sodas, kuriame dažnai vykdavo pasivaikščiojimai.

²⁶ Romėnai mėnesio dienas įvardydavo kitaip nei įprasta šiandien. Kiekvienas mėnuo būdavo dalijamas į kalendas (*Kalendae*), nonas (*Nonae*) ir idas (*Idus*): kalendos žymėjo mėnesio pradžią, idos – mėnesio vidurį (15-ąją kovo, gegužės, liepos ir spalio dieną ir 13-ąją kitų mėnesių dieną), o nonos – devintąją dieną prieš idas (kovo, gegužės, liepos ir spalio 7-ąją, o kitų mėnesių 5-ąją dieną).

²⁷ Lot. *causa antecedens*; išankstinę priežastį Ciceronas kitur dar vadina pirmine (*causa antegressa*) ir priešina ją pradinei

(*causa principalis*); žr. *Fat.* § 9, § 41, § 42. Skirtumą tarp šių dviejų priežasčių tipų geriau suprasti padeda ritinio ir vilkelio analogija, Cicerono pristatoma *Fat.* § 42 ir § 43 (taip pat žr. paaššk. 60). Čia esame raginami įsivaizduoti ritinį ir vilkelių, „kurie nepastumti negali pradėti judėti. Tačiau kai tai atsitinka, [...] kiek tai išeina, ritinį ridena, o vilkelį suka nuosava prigimtis.“ Šiuo atveju stumiantysis yra vilkelio ir ritinio judėjimo išankstinė priežastis, o jų prigimtis, lemianti skirtingą šių kūnų judėjimą – pradinė priežastis.

²⁸ Stilponas (~360–~280 m. pr. Kr.) – senovės graikų filosofas, atstovavęs Megaros mokyklai. Mūsų dienų nepasiekė jokie Stilpono veikalai, o išlikę fragmentai liudija jį domėjusį logikos ir etikos sritimis.

²⁹ XIX a. itin suklestėjo fiziognomika, dar vadinta antroposkopija (šiandien laikoma pseudomokslu), kurios specialistai teigė galintys nusakyti žmogaus charakterio ypatybes pagal jų išorinius, ypač veido, bruožus. Šios praktikos šaknys siekia Antiką: ankstyviausi pasakojimai apie tokios disciplinos egzistavimą išlikę dar iš V a. pr. Kr. Juose minimas fiziognomas Dzopiras (plačiau žr. paaššk. 24); palankiai į fiziognomiką žiūrėjo ir Aristotelis, kuriam tikriausiai neteisingai priskiriamas nedidelės apimties kūrinys *Physiognomonica* – pirmasis sistemingas veikalas, skirtas sąsajoms tarp žmogaus veido ir charakterio bruožų išryškinti. Dzopiras – V a. pr. Kr. gyvenęs fiziognomas, užsiėmęs veidotyra. Žinoma, kad jo vardu buvo pavadintas vienas Faidono iš Elidės (fl. IV a. pr. Kr.) dialogų – manoma, jog šiame kūrinyje buvo aprašomas tariamas neatitikimas tarp Sokrato išvaizdos ypatybių ir jo charakterio bruožų.

³⁰ Sokratas buvo vienas iš Alkibijado (c. 450–404), Atėnų politinio veikėjo ir oratoriaus, mokytojų, ir palaikė su juo artimus santykius. Platono *Gorgijuje* jis pripažįsta, kad du jo mylimiausi dalykai – tai filosofija ir Alkibijadas (*Gorg.* 481d 3–5). Pastarojo juoką išgirdus Dzopiro teiginį, esą Sokratas – mergininkas, galima aiškinti remiantis Platono *Puota*: čia Alkibijadas pripažįsta, kad, nepaisant visų jo pastangų sugundyti Sokratą, šis visada išlieka šaltas ir santūrus (*Symp.* 216c – 222c).

³¹ Diodoras Kronas (m. 284 m. pr. Kr.) – senovės graikų filosofas, priklausęs Megaros mokyklai ir geriausiai žinomas už nuopelnus logikai, ypač už suformuluotą „didįjį argumentą“ (*kyreuōn logos*), susidedantį iš trijų nesuderinamų teiginių:

- 1) kiekvienas teiginys apie praeitį yra būtinas;
- 2) tai, kas įmanoma, neplaukia iš to, kas neįmanoma;
- 3) yra būtinų teiginių, kurie nėra ir nebus teisingi.

Šis samprotavimas mus pasiekė nepilnu pavidalu – jo fragmentai aptinkami Epikteto raštuose (*Arr. Epict. diss. II. 19*), kur šis liudija Diodorą atmetus trečiąjį teiginį ir taip priėmus visų būsimų įvykių neišvengiamybę. Daugiau apie šį Diodoro Krono argumentą ir antikinius jo vertinimus žr. Gaskin R., 1995. *The Sea Battle and the Master Argument*. Berlin and New York: Walter de Gruyter; dar žr. paaišk. 27.

³² Filosofinėje tradicijoje esama daug skirtingų būdų paaiškinti, ką reiškia galimybės ir būtinybės sąvokos, dar vadinamos modalumais. Remiantis Antikoje dominavusia *statistine* arba *temporaline* modalumų interpretacija, tai, kas neįmanoma, galima ir būtina apibrėžiama per atitinkamų įvykių dažnį laike. Garsiausi šios interpretacijos šalininkai buvo Aristotelis ir Diodoras Kronas (žr. paaišk. 26), kurių pažiūras į modalinius teiginius atspindi ši lentelė:

Modalinis teiginys		Statistinė (temporalinė) modalinių teiginių interpretacija	
		Aristotelis	Diodoras Kronas
Formuluotė natūralia kalba	„Neįmanoma, kad p “ („Būtina, kad ne p “)	„Niekada praeityje, dabartyje ir ateityje nebuvo, nėra ir nebus taip, kad p “	„Niekada dabartyje ir ateityje nėra ir nebus taip, kad p “
Formalizuota išraiška	$\sim \Diamond p$ ($\Diamond \sim p$)	$\sim Pp$ & $\sim p$ & $\sim Fp$	$\sim p$ & $\sim Fp$
Formuluotė natūralia kalba	„Gali būti, kad p “	„Buvo taip, kad p , arba yra taip, kad p , arba bus taip, kad p “	„Yra taip, kad p , arba bus taip, kad p “
Formalizuota išraiška	$\Diamond p$	$Pp \vee p \vee Fp$	$p \vee Fp$
Formuluotė natūralia kalba	„Būtina, kad p “ („Neįmanoma, kad ne p “)	„Visada praeityje, dabartyje ir ateityje buvo, yra ir bus taip, kad p “	„Visada dabar ir ateityje yra ir bus taip, kad p “
Formalizuota išraiška	$\Box p$ ($\sim \Diamond \sim p$)	Pp & p & Fp	p & Fp

Matyti, jog Aristotelio ir Diodoro Krono interpretacijos skiriasi tik tuo, jog pastarasis į modalinių teiginių apibrėžimą neįtraukia dabarties momento. Statistinė, arba temporalinė, modalumų interpretacija šiandien yra praradusi populiarumą: šiuolaikinėje modalinėje logikoje remiamasi amerikiečių filosofo ir logiko Saulo A. Kripke'ės (1940) galimų pasaulių semantika (*possible world semantics*) – teiginys „gali būti, kad p “ čia teisingas tada ir tik tada, jei p teisingas visuose galimuose pasauliuose, „būtina, kad p “ – kai p teisingas visuose galimuose pasauliuose, o „neįmanoma, kad p “ – kai p nėra teisingas nė viename galimų pasaulių. Plačiau apie galimų pasaulių semantiką žr. Kripke S., 1963. „*Semantical Considerations on Modal Logic*“, *Acta Philosophica Fennica*, 16, 83–94.

³³ Kleantas (c. 330–230) – senovės graikų filosofas stoikas, antrasis stoikų mokyklos Atėnuose vadovas po Zenono Kitijiečio, vienas žymiausių stoiko Chrisipo mokytojų.

³⁴ Tvirtindamas, kad visi praėję įvykiai yra būtinai („visa, kas teisinga apie praeitį, yra būtina, nes nepakeičiama“), Ciceronas kalba apie būtinybės atmainą, Viduramžiais vadintą *necessitas per accidens* („būtinybė dėl atsitiktinumo“) arba *necessitas contingens* („kontingentiška būtinybė“). Tokia būtinybė skiriasi nuo loginės būtinybės: atsitiktine būtinybe pasižymi bet kokie teiginiai apie praeityje įvykusius įvykius, t. y. bet koks teiginys p , loginiu požiūriu būdamas atsitiktinis (pavyzdžiui, „Vyksta jūrų mūšis“), tampa būtinas vos tik įvykus juo išreiškiamam įvykiui, mat tai, kas praėję, yra nepakeičiama ir nebeatšaukiama.

³⁵ Chaldėjais senovės Graikijoje ir Romoje vadinti babiloniečių kilmės būrėjai ir žyniai.

³⁶ Šiame fragmente Cicerono pateikiami teiginiai yra ekvivalentiški.

³⁷ Ciceronas šioje vietoje pabrėžia, kad klausimas, ar pasaulis išties valdomas deterministinių dėsnių ir ar atitinkamai galima tik viena būsimų įvykių eiga, yra nepriklausomas nuo klausimo,

ar ir ką galime apie šią įvykių eigą žinoti: metafizinis ateities neapibrėžtumas (tai, kad dabarties momentu objektyviai gali būti bent keli būsimų įvykių scenarijai) numato ir epistemologinę ateities neapibrėžtumą (tai, kad mūsų žinojimas apie konkrečius įvyksiančius įvykius neišvengiamai yra ribotas), tačiau ne atvirkščiai.

³⁸ T. y. jei laiko momentas t_1 yra ankstesnis už laiko momentą t_2 ir laiko momentu t_2 įvyksta įvykis p , atrodo racionalu tvirtinti, kad asmuo, laiko momentu t_1 tvirtinęs „Ateityje įvyks p “, išsakė teisingą ištarą.

³⁹ Epikūras (340–270) – senovės graikų filosofas, plėtojęs atomistines Demokrito (c. 460–370) idėjas. Atomistinė šiųdviejų mąstytojų sistema pagrįsta dviem esminėmis koncepcijomis – atomais (*atoma*) ir tuštuma (*kenon*), kuriomis siekta paaiškinti pasaulyje vykstančius kismo ir judėjimo procesus. Tokių procesų, antikinių atomistų manymu, deramai nepaaiškino ankstesnės Parmenido (g. 515) ir Herakleito (535–475) mokyklos, kadangi pirmasis, pripažindamas statiską ir nedalomą būtį, neigė bet kokius kitimo procesus ir judėjimą laikė iliuzija, o antrasis pripažino vien tik nenutrūkstamą įvykių tėkmę be jokio stabilumo. Įvesdami atomo ir tuštumos sąvokas, atomistai siekė suderinti šias dvi priešingas pažiūras ir rasti pusiausvyrą tarp kismo ir rimties: pasak jų, judėdamos be kraštėje erdvėje, mažos dalelės įvairiais būdais jungiasi ir atsiskiria viena nuo kitos, suformuodamos skirtingus darinius ir šitaip užtikrindamos pasaulio įvairovę. Nors atomai yra nevienodos formos ir pasižymi skirtingais junglumo principais, jų judėjimas griežtai reguliuojamas pamatinio visatos principo (*logos*) – „visa vyksta ne be tikslo, o tvarkingai ir pagal būtinumą“ (Leuc. frg. 569). Turint galvoje pastarąjį dalyką, pripažįstama, kad vienas didžiausių antikinės atomistinės sistemos paradoksų yra tas, jog, originaliai turėjusi tikslą išsklaidyti dievų baimę bei paraginti žmones pačius atsakyti už savo veiksmus, ji kaip niekad anksčiau užaštrino moralinės atsakomybės klausimą – jei atomų trajektorijos nulemtos iš anksto nustatytų visatos dėsnių, o žmogaus kūnas ir siela (!) taip pat tėra pagal griežtą tvarką judantis atomų rinkinys, kaip galima reikalauti atsakyti už veiksmus,

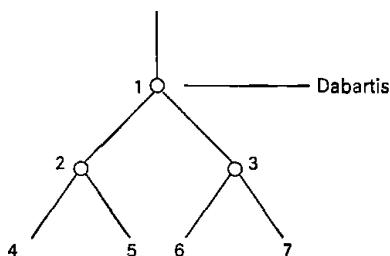
kuriems patys negalime pasipriešinti? Cicerono minimas atomų išvedimas iš judėjimo krypties – tai Epikūro pasirinktas būdas spręsti moralinės atsakomybės problemą griežtai deterministiniame pasaulyje: jis tvirtino, kad atomų judėjime galimas minimalus neapibrėžtumas ir nuokrypis (gr. *παρέγκλισις*, lot. *clinamen*) nuo idealios tvarkos, taip suteikdamas galimybę netikėtai įvykių baigčiai (Lucr. II. 216).

⁴⁰ Ciceronas pagrečiui sinonimiškai vartoja du terminus gr. *ἄτομος* įvardyti: perima graikišką žodį *atomus* arba įveda tikslų jo vertinį *individuum* – „tai, kas nedaloma, neskaidoma“. I a. pr. Kr. Lukrecijaus (99–55) parašytoje poemoje „Apie daiktų prigimtį“ (*De rerum natura*) šie terminai nevartojami, ir tos pačios dalelės įvardijamos kaip *primordia* arba *seminarum*. Terminas *atomus* dar iki Cicerono pavartotas Lucilijaus (28. 753) ir Varono (fr. 8), tačiau būtent Ciceronui dera priskirti nuopelną už šio termino išpopuliarinimą ir perėjimą į naująsias kalbas.

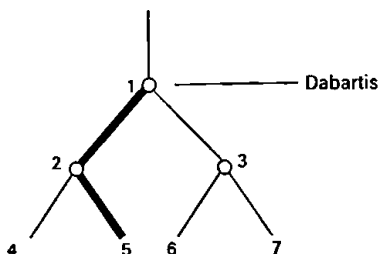
⁴¹ Numantija – senovės keltiberų gyvenvietė Ispanijos šiaurėje. *Numantinus* („numantietis“) buvo vienas iš Scipiono pavardžių, suteiktas jam už sėkmingą dalyvavimą Numantijos kare (143–133).

⁴² Ciceronas šioje vietoje kelia klausimą, ar vadovaujantis nedeterministinėmis pažiūromis ir manant, jog dabartinėje dalykų padėtyje p_1 nesama jokių veiksmų, lemiančių vėlesnę dalykų padėtį p_2 , dabartiniu momentu įmanoma laikyti informaciją apie p_2 išreiškiančius teiginius teisingais arba klaidingais, ir toliau (Fat. 28) pateikia teigiamą atsakymą („Tačiau iš to, kad kiekviena ištara yra arba teisinga, arba klaidinga, anaipol neplaukia tai, jog egzistuoja nekintamos ir amžinos priežastys, neleidžiančios niekam nutikti kitaip, nei tai ketina nutikti.“). Šiuolaikinėje filosofijoje ir logikoje klausimas, ar galimas tradicinių teisingumo reikšmių *teisinga* arba *klaidinga* priskyrimas teiginiams, kai tikrovėje neegzistuoja niekas, kas galėtų šį teisingumą ar klaidingumą pagrįsti, yra reikšmingos kontroversijos objektas. Jūrų mūšio paradokso sprendimai, pateikti Aristotelio ir didžiosios dalies juo sekusių Viduramžių

mąstytojų, vadovaujasi linijine laiko samprata – čia laiko tėkmę atspindi tiesė, kurioje iš kairės į dešinę išdėstytos praeitis, dabartis ir ateitis. Tuo pastarieji sprendimai skiriasi nuo šiuolaikinės prieigos prie atsitiktinių teiginių apie ateitį klausimo, kur beveik be išimties remiamasi išsišakojančio laiko (*branching time*) struktūra:

Kitaip nei tiesinėje laiko sampratoje, išsišakojančio laiko modelyje laiko tėkmė vaizduojama medžio pavidalo schema: medis čia žymi atskirą pasaulį, o jo šakos – istorijas arba galimas dalykų padėtis. Išsišakojančio laiko modelio pranašumas prieš tiesinę laiko schemą yra tas, jog jis, priešingai nei tiesinis modelis, leidžia kalbėti apie kontrafaktines galimybes tuo pačiu laiko momentu – jas atspindi iš vieno taško į skirtingas puses išeinančios linijos. Fat. 44 Cicerono keliamas klausimas itin aktualus išsišakojančio laiko modelio šalininkams: pagrindinė čia kylanti problema – paaiškinti, kaip, atsižvelgiant į ten egzistuojančią daugybę galimų ateities linijų, nurodyti teisingumo sąlygas būsimąjo laiko teiginiams. Pastarąją problemą skirtingai sprendžia įvairios išsišakojančio laiko modelio modifikacijos. Viena tokių modifikacijų – tai „Plonos raudonos linijos teorija“, arba PRL, kurios griežta formuluotė pirmąsyk pateikta Peterio Øhrstrømo (Øhrstrøm P, 1981. „Problems Regarding the Future Operator in an Indeterministic Tense Logic“. *Danish Yearbook of Philosophy*, 18, 91–95). Ateities linijų tarpe čia išskiriama viena privilegijuota linija, kurios atžvilgiu vertinami atsitiktiniai teiginiai apie ateitį:

Taigi, teisingumo reikšmės priskyrimo kriterijai čia gana paprasti: jei dalykų padėtis, nurodoma teiginio, egzistuoja PRL, teiginys yra teisingas, jei ne – teiginys yra klaidingas. Daugiau apie išsiskojantį laiko modelį, „Plonos raudonos linijos teoriją“ ir su ja susijusias kontroversijas žr. Belnap N. et al., 2001. *Facing the Future: Agents and Choices in Our Indeterminist World*. Oxford: Oxford University Press.

⁴³ Žr. paaišk. 39.

⁴⁴ Čia pateikiama kita tingiojo argumento, pristatomo *Fat.* 28–29, versija: vietoje kontroversiško teiginio, esą visi ateities įvykiai yra nulemti, čia pasitelkiama intuityviai kur kas priimtinesnė prielaida, pagal kurią visi teiginiai, kalbantys apie šiuos įvykius, yra teisingi arba klaidingi:

- 1) Kiekvienas teiginys yra arba teisingas, arba klaidingas;
- 2) Jei teiginys yra teisingas, juo išreiškiamai dalykų padėčiai būtina įvykti;
- 3) Jei teiginys yra klaidingas, juo išreiškiamai dalykų padėčiai būtina neįvykti;
- 4) Apie kiekvieną dalykų padėtį galima pasakyti, kad arba ji būtinai įvyks, arba būtinai neįvyks (t. y. viskas yra nulemta);

∴ Jei viskas yra nulemta, bet kokie mūsų veiksmai ir pastangos yra beprasmiai.

⁴⁵ Lot. *con-* (priešdėlis, reiškiantis bendrumą) + *fatalis* („lemtingas, likimo skirtas“). Šis naujadaras, priešingai nei tokie sėkmingai prigiję filosofiniai terminai kaip *qualitas*, *probabilitas*,

evidentia ir t. t., niekada nebuvo visuotinai priimtas lotyniškai kalbančios ir rašančios filosofų bendruomenės.

⁴⁶ Ciceronas šioje vietoje siekia pasipriešinti įsigalėjusiam ydingam fatalizmo apibrėžimui: tai esąs įsitikinimas, jog tam tikri ateities įvykiai įvyks būtinai, nepriklausomai nuo to, kaip smarkiai jiems bus priešinamasi. Remiantis tokiu fatalizmo apibrėžimu, būtų nesunku parodyti šių pažiūrų prieštarumą pasitelkiant šiame fragmente Cicero minimus pavyzdžius: jei nulemtu ir todėl neišvengiamu laikomas įvykis *p* („Milono dalyvavimas varžybose“), būtų galima klausti, kas atsitiktų, jei iki įvykstant įvykiui *p* būtų atliekamas nenulemtas ir nuo mūsų pasirinkimo priklausantis veiksmas *q*, darantis *p* logiškai neįmanomą („Visų Milono priešininkų sunaikinimas“). Ciceronas čia tvirtina, jog fatalistinėje doktrinoje lygiai taip pat numatomas ir visų veiksmų bei įvykių, reikalingų *p* įvykti, nulemtumas sykiu su *p*.

⁴⁷ Tai – tipiškas *reductio ad absurdum* (suvedimo į neįmanomybę) argumento pavyzdys: čia laikinai priimama oponento ginama tezė ir parodoma, kad jos priėmimas veda į nepageidaujamą išvadą; atmetus šią išvadą, atmetama ir pradinė prielaida. Čia tokia tezė – „Visa vyksta pagal lemtį“; pasak Cicero, ji veda į intuityviai nepriimtina ir todėl atmestina išvadą „Niekas nėra mūsų valioje“.

⁴⁸ Klausimas, ar Dievo visažinystė, apimanti visus praeities ir dabarties įvykius, taip pat nusitęsia ir į ateitį, Viduramžiais buvo tapęs viena svarbiausių filosofinių kontroversijų. Jei devintajame *De interpretatione* skyriuje pateikiamo fatalistinio argumento prielaida, esą teiginys „Rytoj įvyks jūrų mūšis“ yra teisingas, pakeistume prielaidą, kad toks teiginys yra žinomas visažinei būtybei, gautume tokį argumentą:

- 1) Dievas, arba visažinė būtybė, žino, jog Fp ;
- 2) Jei Dievas, arba visažinė būtybė, žino, jog Fp , tai $\sim \Diamond \sim Fp$;
- 3) Jei $\sim \Diamond \sim Fp$, tai $\Box Fp$.

Matyti, jog šis argumentas yra epistemologinė devintajame versija, paremta visažinės būtybės egzistavimo prielaida –

dvireikšmiškumą, taikomą teiginiams apie ateitį, čia atitinka neklystamas būtybės žinojimas apie tai, kas įvyks. Reakcijos į šį argumentą tradiciškai skirstomos į kompatibilistines, kur siekiama pagrįsti abiejų doktrinų dermę, ir inkompatibilistines, pagal kurias, norint priimti vieną teiginį, reikia atsisakyti kito. Kompatibilistine strategija, nereikalaujančia radikalai atmesti nė vienos iš intuityviai priimtinių nuostatų, Viduramžiais vadovavosi dauguma, o inkompatibilizmą dažniausiai rinkdavosi smulkesnės krikščionių denominacijos.

⁴⁹ Čia kalbama apie Marką Klaudijų Marcelą (?–c. 148 m. pr. Kr.), konsulu buvusį 166, 155 ir 152 m. pr. Kr.

⁵⁰ Ciceronas čia pasitelkia pavyzdžius iš graikų mitologijos. Parris, arba Aleksandras, buvo Trojos karaliaus Priamo ir karalienės Hekubos sūnus; jam pagrobus Spartos karalienę Elena, kilo Trojos karas. Klitaimnestra buvo Spartos karaliaus Tindarėjo ir karalienės Ledos duktė, ištekėjusi už Agamemnono ir, kaip manoma, jį nužudžiusi.

⁵¹ Ciceronas šioje vietoje aprašo ydingą samprotavimo tipą, kai įvykis p , vykstantis laiko momentu t_1 , laikomas įvykio q , vykstančio laiko momentu t_2 , priežastimi vien todėl, jog t_1 yra anksčiau už t_2 . Tokia samprotavimo klaida neformaliojoje logikoje vadinama *post hoc, ergo propter hoc* („po to, vadinasi dėl to“).

⁵² Čia cituojamos eilutės iš romėnų rašytojo Kvinto Enijaus (239–169) kūrinio *Medea*, kuris buvo lotyniška to paties pavadinimo Euripido (c. 480–406) kūrinio adaptacija.

⁵³ Graikų mitologijoje Filoktetas buvo Melibojos karaliaus Pojo sūnus, dalyvavęs Trojos kare.

⁵⁴ Moderniojoje logikoje tokie teiginiai būtų vadinami kontradiktoriniais (*contradictoriae*), arba prieštariniais: kai vienas iš tokių teiginių yra teisingas, kitas privalo būti klaidingas (ir atvirkščiai), t. y. jų teisingumo reikšmės privalo būti priešingos. Cicerono minimi kontrariniai (*contrariae*), arba priešingi teiginiai, negali būti kartu teisingi, tačiau gali būti kartu klaidingi.

⁵⁵ Klasikinėje logikoje disjunkcija $p \vee \sim p$ teisinga tada ir tik tada, jei teisingas bent vienas iš šių disjunkciją sudarančių narių. Ciceronas šioje vietoje siekia parodyti epikūrininkų bei kitų, atmetančių dvireikšmiškumo principą, pažiūrų prieštarumą: tvirtindami, kad nei teiginys p („Rytoj įvyks jūrų mūšis“), nei jam priešingas $\sim p$ („Netiesa, kad rytoj įvyks jūrų mūšis“) nėra nei teisingas, nei klaidingas, jie tuo pačiu metu mano, kad šių teiginių disjunkcija $p \vee \sim p$ yra teisinga. Dar žr. paaišk. 58.

⁵⁶ Atsisakius dvireikšmės logikos ir pripažinus vadinamuosius teisingumo reikšmės pertrūkius (t. y. sutikus, kad esama teiginių, neturinčių apskritai jokios teisingumo reikšmės) arba įvedus kitą, trečią teisingumo reikšmę, nustoja galioti kai kurios intuityviai priimtinos nuostatos. Viena tokių nepageidaujamų nedvireikšmės logikos pasekmių Cicerono aptariama šiame fragmente: klasikinėje dvireikšmėje logikoje neigimo operatorius, žymimas $\sim$, pakeičia teiginio p teisingumo reikšmę į priešingą – jei p reikšmė yra teisinga, tai $\sim p$ (skaityti: „ne p “) reikšmė yra klaidinga, ir atvirkščiai. Tačiau atrodo, kad tokiu atveju, jei p neturi jokios teisingumo reikšmės arba jam būdinga trečia teisingumo reikšmė, šis paprastas principas nebegalioja – čia priešingi teiginiai „Rytoj įvyks jūrų mūšis“ ir „Netiesa, kad rytoj įvyks jūrų mūšis“ abu turi vienodą semantinį statusą. Daugiau panašių nedvireikšmių loginių sistemų bruožų pastebėta ir XX a., kai lenkų logikas Janas Łukasiewiczzius gražino atsitiktinių teiginių apie ateitį problemai populiarumą. Łukasiewiczzius pasirinktas problemos sprendimas buvo paremtas trireikšme logika: čia greta tradicinių dvireikšmės logikos teisingumo reikšmių *teisinga* ir *klaidinga* buvo įvesta trečioji – *nenustatyta*, kuri ir priskiriama atsitiktiniams teiginiams apie ateitį. Netrukus buvo pastebėta, kad trireikšmė semantika, nors ir pasiūlydama intuityviai patrauklų Aristotelio iškeltos problemos sprendimą, susiduria su rimtais sunkumais vertinant sudėtinį teiginį, kurio teisingumo reikšmė priklauso nuo jį sudarančių elementarių teiginių reikšmės. Łukasiewiczzius sistemoje dalykų padėčiai laiko momentu t_i esant neapibrėžtai, išraiškai Fp („Rytoj įvyks jūrų mūšis“) laiko momentu suteikiamas įvertis $\frac{1}{2}$, funkcionuojantis kaip trečia teisingumo

reikšmė greta *teisinga* ir *klaidinga*. Didžiausias tokio pasirinkimo trūkumas – negalimo trečiojo dėsno (t. y. nuostatos, kad galioja arba dalykų padėtis p , arba jai priešinga $\sim p$, ir jokios trečios alternatyvos nesama) nebegaliojimas: jei įvertį $\frac{1}{2}$ suteikiame atsitiktiniam būsimojo laiko teiginiui „Rytoj įvyks jūrų mūšis“, tai toks pats įvertis būdingas ir priešingam teiginiui „Rytoj jūrų mūšis neįvyks“. To pasekmė yra ta, kad intuityviai teisinga atrodanti pastarųjų teiginių disjunkcija, tesakanti tai, kad „Arba jūrų mūšis įvyks, arba jūrų mūšis neįvyks“, čia taip pat įgyja įvertį „neapibrėžta“. Plačiau apie techninę šio klausimo pusę žr. Prior, A. N., 1967. *Past, Present and Future*. Oxford: Clarendon Press.

⁵⁷ Stoiškoji moralės teorija pagrįsta dviem esminėmis psichologinėmis sąvokomis – vaizdinio ($\phi\alpha\nu\tau\alpha\sigma\iota\alpha$, *visum*) ir polinkio ($\sigma\upsilon\gamma\kappa\alpha\tau\acute{\alpha}\theta\epsilon\sigma\iota\varsigma$, *assensio*), kurios sykiu sudaro bet kokio žmogiško suvokimo pagrindą. Vaizdinys – tai žmogaus sąmonėje išskylančios išorinių objektų reprezentacijos, per kurias pažįstame aplinką, o polinkis – vidinė žmogaus reakcija į šiuos vaizdinius, lemianti, koku būdu šie objektai žmogui pasirodo (pasireiškianti kaip noras, baimė, susižavėjimas, šleikštulys ir pan. būsenos).

⁵⁸ Cicerono *De fato* yra ankstyviausias šaltinis, kuriame glaudtai paminima ritinio analogija ir jos autorystė, o platesnis jos pagrindimas pateikiamas Aulo Gelijaus, jo paties tvirtinimu, turėjusio prieigą prie originalaus Chrisipo teksto: „Kaip tada, – sako [Chrisipas], – jei per nuožulnų ir statų žemės plotą paleistumei akmeninį ritinį, suteiktumei jam priežastį ir leidimosi pradžia, tačiau netrukus jis leisdamasis ristųsi jau ne todėl, kad tai sukeli tu, o todėl, kad toks yra jo pobūdis ir formos polinkis risti, taip ir seką, principas ir likimo būtinumas paskatina įvairius dalykus bei priežasčių kilmę, tačiau mūsų svarstymų ir sielų polinkius bei pačius veiksmus valdo kiekvieno nuosava valia ir būdo savybės“ (Aul. Gel. N. A. VII. 2). Analogijos aprašymai šių autorių veikaluose skiriasi smulkiomis detalėmis: Ciceronas mini du erdvinius kūnus – ritinį ir vilkelį, o Aulas Gelijus pastarąjį praleidžia. Analogija paremta esmine skirtimi tarp vidinių (Chrisipo terminologijoje – „tobulų ir pirminių“) ir

išorinių (Chrisipo vadinamų „artimiausiomis ir pagalbinėmis“) priežasčių, kurių kombinacija yra kiekvieno veiksmo pagrindas: kaip išorinė priežastis čia suprantamas fizinis impulsas, objekto patiriamas iš išorės (šiuo atveju – ritinio stumtelėjimas), o kaip vidinė – paties objekto, dalyvaujančio veiksmo, struktūra ir jam būdingos savybės, lemiančios vienokią ar kitokią situacijos plėtotę. Šios iš pirmo žvilgsnio sofizma – ydingą samprotavimą, kur, pasitelkiant gerai užmaskuotus nusižengimus logikos taisyklėms, siekiama įtikinti pašnekovą tam tikro teiginio pagrįstumu – primenančios analogijos esmė – tai idėja, jog išorinės priežastys, būtinos mūsų visiems veiksams, nėra jiems pakankamos. Kiekvieno poelgio, taip pat ir turinčio dorovinę reikšmę, pagrindas yra dvejopas: kaip savitą ritinio riedėjimo eigą paaiškina ne tik faktas, jog jis buvo pastumtas jam išorinės ir nuo jo nepriklausančios jėgos, bet ir ypatinga jo forma, lemianti savitą ir nuo kitų figūrų skirtingą judėjimo trajektoriją, taip ir moralinio agento veiksmus etinę reikšmę turinčioje situacijoje lemia ne tik išorinės ir nuo jo nepriklausančios aplinkybės, bet ir paties agento ypatybės. Detalesnė Cicerono pateikiama analogija geriau atskleidžia šios idėjos esmę: *Fat.* 42 ir 43 jis mini du analogijos narius – ritinį ir vilkelį, skirtinga jų elgesio skirtumo paaiškinimo reikia ieškoti jose pačiose, o ne išorėje. Į tokį chrisipiškąjį determinizmo dilemos sprendimą būta įvairių reakcijų. Tradiciškai manyta, jog silpnoji Chrisipo teorijos vieta susijusi su klausimu, ar moralinis žmogaus charakteris, atsakingas už mūsų santykių su aplinka ir jos vertinimą, yra paties žmogaus laisvo apsisprendimo rezultatas. Vienas garsiausių stoiškojo determinizmo kritikų, atkreipęs dėmesį į šią problemą, buvo Boecijus, save priskyres peripatetikų mokyklai bei sekęs aristoteliškąja laisvo apsisprendimo samprata. Pasak Boecijaus, vadovaujantis stоекų požiūriu net ir mūsų mintys, norai, vertinimai bei polinkiai tampa nulemti būtinos priežasčių ir padarinių grandinės – sutinkant su determinizmu, reikėtų pripažinti, jog nuo laisvos

mūsų valios nepriklauso ne tik įvykiai, su kuriais susiduriame, bet ir mūsų reakcijos bei vertinimai, išsakomi apie šiuos įvykius. Žmogus, neturintis objektyvios galimybės rinktis ne tik jam išorinės įvykių eigos, bet ir moralinių savojo charakterio savybių, tampa visiškai pajungtas likimo ir būtinumo valiai – tokiu būdu Chrisipo skirtis tarp vidinių ir išorinių priežasčių netektų prasmės.

Vardų ir dalykų rodyklė

- Agamemnonas 47, 74
Alkibijadas 31, 66
Antipatras 27, 63
Apolonas 33, 45, 47
Aristotelis 13–19, 49, 61, 65–68, 70, 75, 77
Arkesilajas 29, 63, 65
Atikas, Titas Pomponijus 10
atomas, atomizmas 20, 21, 29, 37, 39, 41, 55, 66, 69, 70
atsitiktiniai teiginiai apie ateitį 14–21, 71, 75, 76
atsitiktinumas, atsitiktinis 25, 27, 29, 37, 43, 68
Boecijus, Anicijus Manlijus Severinas 18, 77
būtinybė, būtinai 13–18, 31, 33, 35, 37, 39, 41, 43, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 67–69, 72, 73, 76–78
Cezaris, Gajus Julijus 12, 13, 25, 62
Chaldėjai 35, 68
Chrisipas 14, 20, 21, 29, 31, 33, 35, 39, 41, 45, 49, 51, 53, 57, 64, 65, 68, 76–78
Ciceronas 9–13, 19–22, 57, 59, 61, 62, 63, 65, 66, 68, 71, 73–77
Dafitas 27, 64
Demokritas 41, 49, 55, 69
Determinizmas 15, 68, 77
Diodoras Kronas 19, 20, 33, 35, 67, 68
Diodotas 10
disjunkcija 49, 75
dvireikšmiškumas 14–17, 21, 74, 75
Dzopiras 31, 66
Empedoklis 49
Enijus, Kvintas 47, 74
Epikūras 20, 21, 37, 39, 49, 55, 69, 70
Faidras 10
Fatalizmas 15, 17, 21, 73
Filipas 29, 64
Filoktetas 49, 74
Filonas 10, 63
fiziognomika, fiziognomas 31, 66
Gelijus, Aulas 55, 76
Hekuba 47, 74
Herakleitas 49, 69
Hircijus, Aulas 13, 21, 25, 27, 62, 63
Homeras 57
Ikadijas 27, 29
Istmas 29
išankstinė priežastis 31, 45, 47, 51, 53, 55, 65
išsišakojančio laiko modelis 19, 71, 72
jūrų mūšio paradoksas 15–17, 19, 20, 68, 70, 73, 75, 76
Karneadas 20, 21, 37, 41, 45, 63
Kleantas 33, 68
Klitaimnestra 47, 74
Kripke, Saul 68
Lajas 45
Lemtis 19–21, 25, 27, 29, 31, 37, 39, 41, 43, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 73
Łukasiewicz, Jan 16, 18, 75
Marcelas 45, 74
Medėja 47
Milonas 45, 73
Mommisen, Theodor 9, 10
Nemėja 29
Oidipas 45, 47
Peripatetikai 65, 77
Pitaratas 37
Platono Akademija 11, 20, 21, 27, 37, 63, 65
Pompėjaus portikas 29, 65
Poseidonijas 21, 29, 57, 64
pradinė priežastis 31, 51, 53, 66
Prior, Arthur Norman 19, 76
Puteolai 13, 25, 62
Renesansas 9, 18
Scipijonas 37, 43, 59
Seneka 64, 65
Siela 41, 51, 55, 57, 69, 76
skepticizmas, skeptikai 10–12, 20, 21, 62, 63, 65
Sokratas 12, 31, 45, 66
Stilponas 31, 66
stoikai 10, 20, 21, 35, 47, 57, 63–65, 68
Strabonas 64
Teofrastas 29, 65
Tindarėjas 47, 74
Viduramžiai 9, 17, 18, 22, 68, 70, 73, 74
visažinytė, visažinis 15, 17, 18, 73
Zenonas Elėjietis 13, 29, 65
Zenonas Kitijietis 29, 64, 65, 68

Ciceronas
Apie lemtį

Iš lotynų kalbos vertė, įvadą ir komentarus
parašė Živilė Pabijutaitė
Mokslinė redaktorė Audronė Kučinskienė
Redaktorė ir korektorė Adelė Meškinytė
Knygų serijos dizainerė Laura Klimaitė-Lusa

Tiražas 700 egz.

Išleido „Jonas ir Jokūbas“
Švitrigailos g. 11K-109, LT-03228, Vilnius
www.jonasirjokubas.lt

Spausdino „Petro Ofsetas“
Naujoji Riovonių g. 25, LT-03153, Vilnius

9 786098 236071